

Middelalderlige stenhuse i Odense

Af Anemette S. Christensen

1. Indledning

Indledningen til denne artikel er skrevet forlængst af Hans Stiesdal således:

»Byens rige Arv af statelige Borgerhuse i Bindingsværk og Grundmur prægede endnu Bybilledet ved Aarhundredskiftet. Siden er der faret haardt frem mod disse historiske Minder. Bortset fra de enkelte Huse, som har fundet et varigt Ly i Købstadsmuseet i Møntestræde, frister de ret faa gamle Bygninger, der endnu lever i Byens Liv, i Alm. en krank Skæbne, ...« (1).

I årene siden da er der foretaget flere meget omfattende ændringer, som bl.a. i området omkring Albani Torv og den nye Thomas B. Thriges Gade har medført en fjernelse af såvel de middelalderlige som eventuelle vikingetids lag. Dermed har man ødelagt alle arkæologiske muligheder i dette område.

Nedenfor vil der blive givet en oversigt over de middelalderlige stenhuse, der trods alt har kunnet registreres, enten fordi de er helt eller delvist bevaret, fremdraget ved arkæologiske udgravninger, eller nævnt i det skriftlige kildemateriale.

Udtrykket stenhuse skal her forstås som bygninger med bærende konstruktioner af sten. En stor del af de kendte stenbygninger er enten gejstlige institutioner som kirker og klostre eller huse med tilknytning til den gejstlige sfære. Baggrunden for dette bind af Hikuin er imidlertid symposiet om middelalderlige stenhuse i danske og skånske købstæder 6.-9. oktober 1982, hvor

især det verdslige byggeri blev behandlet. Derfor er kirker og klostre ikke medtaget her. Det er derimod almindelige huse med tilknytning til den gejstlige sfære. Ellers var denne artikel kun kommet til at fylde et par sider.

2. Kildematerialet

På fig. 1 er anbragt de 24 mulige middelalderlige stenhuse, der hidtil har kunnet påvises i Odense. Det er dog ikke nødvendigvis alle dem, der har været.

Større arkæologiske undersøgelser i Odense har indtil nu især beskæftiget sig med de middelalderlige, gejstlige institutioner (2). Udgravninger andre steder i byen vil forhåbentlig bringe flere stenhuse for dagen. Store fladeudgravninger, der kunne give et mere varieret billede af hustyper og udnyttelse af grundarealer, kan yderst sjældent gennemføres. Derfor vil det billede, de arkæologiske og bygningsmæssige undersøgelser kan give, være ufuldstændigt. Desuden har jordbundsforholdene afgørende indflydelse på bevaringsstanden, hvilket dog især er et problem hvad angår træbygninger. Dette giver vanskeligheder, fordi en simpel optælling af stenbygninger i en by i sig selv vil være uinteressant, hvis den ikke sættes i forhold til den øvrige bebyggelse. I alle tilfælde må de forskellige bygninger kunne dateres. Der kan også opstå tolkningsproblemer, når man f.eks. står overfor rester af en stenkælder. For hvilke materialer har det eller de næste

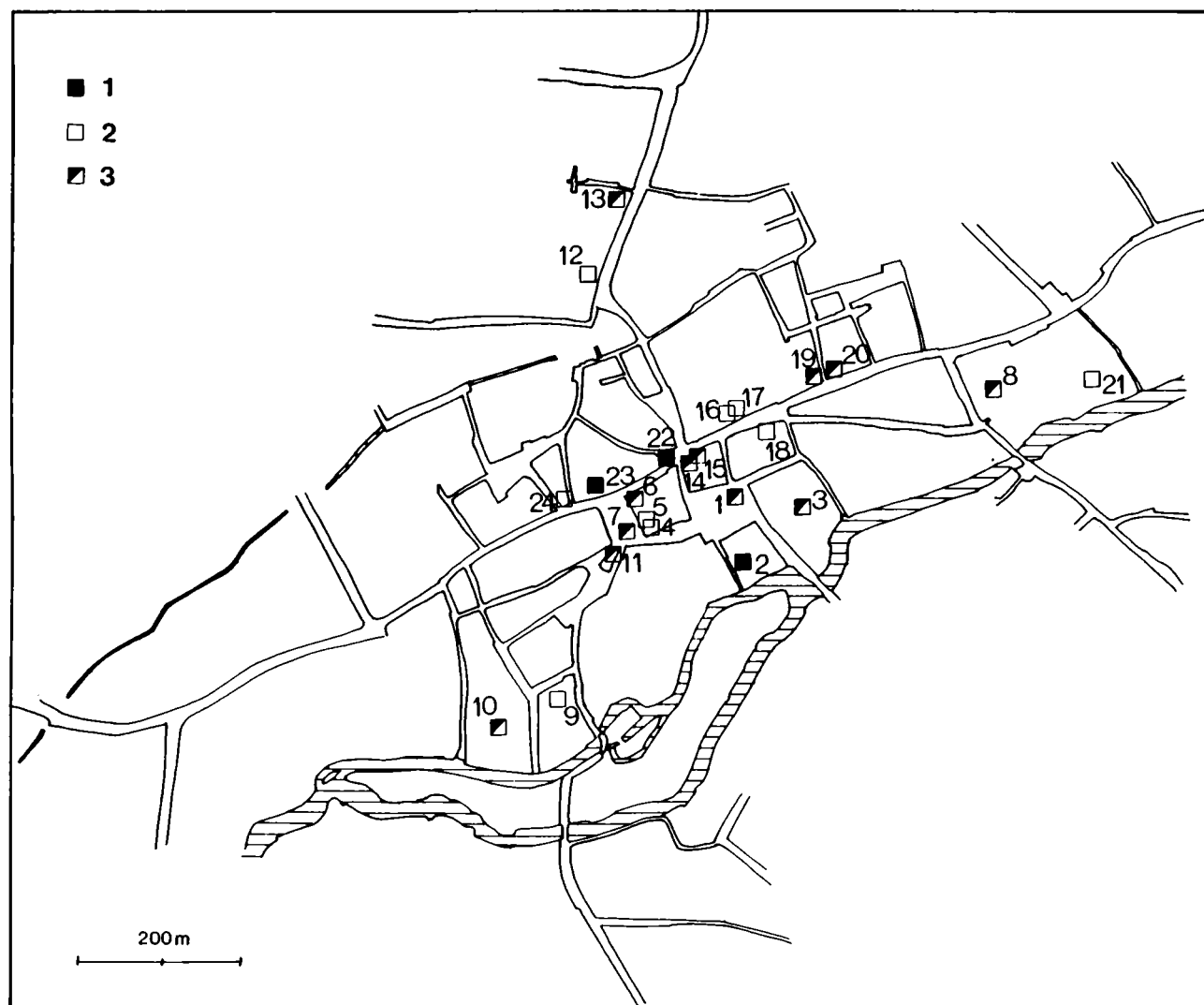

Fig. 1. 1. Hus kendt fra bygningsundersøgelser eller arkæologiske udgravninger. 2. Hus kendt fra skriftlige kilder. 3. Hus kendt fra såvel levn som skriftlige kilder.

stokværk været bygget af? Eller hvorledes har den hustomt, man står overfor nærmere været indrettet? Sidst men ikke mindst er der dateringsmæssige problemer. En stor del af dateringsgrundlaget for de arkæologiske udgravninger hviler på genstandsmateriale, oftest keramik. Her er dateringsrammerne for de forskellige typer endnu meget brede.

Også benyttelsen af det skriftlige kildemateriale rejser problemer af forskellig art. Som det er almindeligt for danske forhold, stammer størstedelen af kildematerialet også for Odenses vedkommende fra gejstlige arkiver. Der er ikke bevaret den store mængde originaler, men derimod forskellige afskrifter og registraturer først og fremmest fra Sankt Knuds og Sankt Hans klostre. De øvrige gejstlige institutioners arkiver er stort set gået tabt (3), og ligesådan forholder det sig m.h.t. det verdslige materiale, f.eks. byens arkiv. Både det og dokumenter vedrørende gilder og lav er mangelfuldt bevaret. Nogle af disse kendes dog i afskrifter eller fra registraturer. Endelig kan der hentes oplysninger fra kongens/kancelliets arkiver i form af registre og tegninger. Blandt det bevarede materiale er fordelingen skæv både med hensyn til den dominerende rolle, de to nævnte klostre indtager, og i tid, idet den periode, det er muligt at belyse med skriftlige kilder, er 14- og 1500-tallet. Også den form, kildematerialet er overleveret i, giver anledning til problemer, fordi det ofte kun kendes i form af brevudtog i de forskellige registre. Derfor er det i reglen meget kortfattet og nævner f.eks. blot et hus uden nærmere angivelse af byggematerialer. Man kan i øvrigt ikke være sikker på, at originale dokumenter eller afskrifter altid medtager den slags oplysninger. Der kan endvidere være problemer med at stedfæste de huse eller gårde, som omtales i kilderne. Det kan gøre det vanskeligt både at sammenholde deres oplysninger med bebyggelseslevn og at afgøre, om oplysning-

ger i forskellige dokumenter vedrører en eller flere ejendomme.

Endnu en kilde er anvendt i det følgende – Braun og Hogenbergs prospekt af Odense, der i sin titel daterer sig selv til 1593 og som udkom i 5. bind af værket »Civitates orbis terrarum« få år senere. Som det vil fremgå af det følgende, er der eksempler på, at det ikke er pålideligt i alle detaljer, og at det derfor må benyttes med varsomhed, når dets udsagn ikke kan bekræftes af anden vej.

3. Stenhusene

På fig. 2 er der givet en oversigt over de huse, der vil blive nærmere behandlet nedenfor, og hvis omtrentlige placering kunne ses på fig. 1. Denne oversigt stedfæster og beskriver nøjere hvilken bygning, der er tale om, når det er muligt. Desuden oplyses, om huset er omtalt i det skriftlige kildemateriale, og om det eventuelt senere er nedrevet. Nummereringen i første kolonne svarer til numrene på fig. 1.

Albani Torv, hus nr. 1

Ved Odense bys museers undersøgelser i forbindelse med afgravningen af Albani Torv stødte man i 1956 i torvets nordøstlige del i 1,65 m dybde på et teglstensfundament (fig. 3). Den bedst bevarede nord-sydgående del var knapt 8 m lang og 70 cm tyk 2½ stensmur i munkeforbandt, bevaret i 5 skifter og 80 cm høj. Muren hvilede direkte på undergrunden uden stensyld. Nordmuren var sandsynligvis den tykkeste, ca. 1 m. Der blev ikke mulighed for at følge de øst-vestgående mure ret langt mod øst. Muligvis kendes bygningens østafslutning dog, idet kommunale udgravninger i 1895 afslørede et nord-sydgående murforløb. I givet fald vil det give et hus med målene ca. 8 m × ca. 12 m (4).

Nr.	STED		BYGNINGSLEVN	1. omtale	nedrevet	bevaret
1	Albani Torv		Elende gildes hus	teglstensfundament	1480	1584?
2	–	3 321	?	rest af teglstenshus	÷	?
3	–	6 412	Bispegården	teglstensbygning	1480	nordfløj
4	–	16 397	Vikarieresidens	÷	1474	1705
5	–	16 397	Almissebolig	÷	1474	?
6	Flakhaven	397	Rådhuset	÷	1437	1880
7	–		Det gejstlige Domhus	÷	1518	1857
8	Frue Kirkestræde	2056	Vor Frue skole	teglstensbygning	1319	x
9	Horsetorvet?		Vikarieresidens?	÷	1512	?
10	Klaregade	17 & 25	607a Dronning Christines gård/ 607h Sankt Claras kloster	rest af teglstens- kælder	1507	?
11	Klingenberg		396 Domsolen/Katedralskolen	÷	1280-1283	1883
12	Nørregade	36-40	? Rentebolig	÷	1462	?
13	–	42 1234	Sankt Hans hospital	teglstensbygning	1503	x
14	Overgade	1 406	Privat ejendom	teglstenskælder	1488	1970 x
15	–	3 407	–	teglstensbygning	1492	1971 flyttet
16	–	10-12	? –	÷	1584	?
17	–	10-12	? –	÷	1584	?
18	–	13-17	? –	÷	1545	?
19	–	24-26	1749- 1750	rest af teglstenshus	1548	x
20	–	28	1845 –	–	1433	x
21	–		2025- Provstegården 2026?	÷	1466	1508
22	Vestergade	1 472	»Priorgården«	÷	÷	1897
23	–	15 479	?	rest af teglstenshus?	÷	?
24	–	21? 487?	?	÷	1346	?

Fig. 2.

Dette teglstensfundament har Erling Albrechtsen tolket som resterne af Krageborg (5). I middelalderen eksisterede Albani Torv ikke. Det blev først endeligt anlagt i 1581 (6). Før den tid lå der i fortsættelse af Adelgade et stræde langs torvets nordside (fig. 3 og 5). Ved dette strædes sydside nævnes i det skriftlige kilde-materiale to huse – Elende gildes hus og Krageborg.

De første omtaler af Elende gildes stenhus er fra 1480, hvor det just nævnte stræde beskrives som løben-

de nord om huset (7). Gildet stiftedes i Odense i 1435 (8) og kan tidligst have erhvervet eller opført stenhuset derefter. En mere præcis angivelse af husets beliggenhed får vi i 1547, hvor Krageborgs placering beskrives i forhold til bl.a. Elende gildes hus i form af et tingsvidne på den jord, »hvorpaa Krageborg staar, hører S. Albani Kirke til, eftersom der endnu i Mands Minde blev udlagt 14 Fødder Jord af S. Albani Kirkegaard i Øster, langsud med den Muur, som løber fra det Elæn-

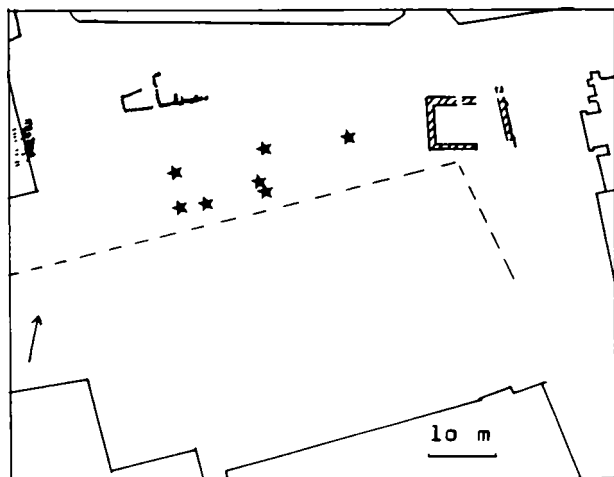

Fig. 3. Albani Torv. Den punkterede linie angiver grænsen for Sankt Albani kirkegård. Det skråkraverede fundament er det i teksten omtalte hus nr. 1. Stjerne angiver brønde, medens de øvrige symboler står for rester af træbygninger. Tegning efter E. Albrechtsen 1956 s. 205 fig. 2.

de Huus til Krageborg, og Kirkemuren igjen derved saameget blev indflyttet«. Samme Krageborg opgives at ligge i strædet »syndenn sancti Albani Kirkegaard emellom biispgaarden och sancti Knutz klosthers abelgaardt mur« (9). Ved udgravningerne af Sankt Albani kirke og dens omgivelser er der muligvis iagttaget et ældre vejforløb, der kan passe med den omtalte registraturnotits (10), og som på fig. 5 er angivet med punkteret linieføring. Det forekommer således mere sandsynligt, at teglstensfundamentet er resterne af Elende stenhus, og at Krageborg ligger syd derfor, nord for strædet sønden Sankt Albani kirkegård.

Der er kun få oplysninger om de nævnte huse, og dermed meget lidt, der kan beskrive dem nærmere. I 1564 omtales jordkælderens under Elendehuset (11), og i 1569 beskrives ejendommen som følger – »det efter-

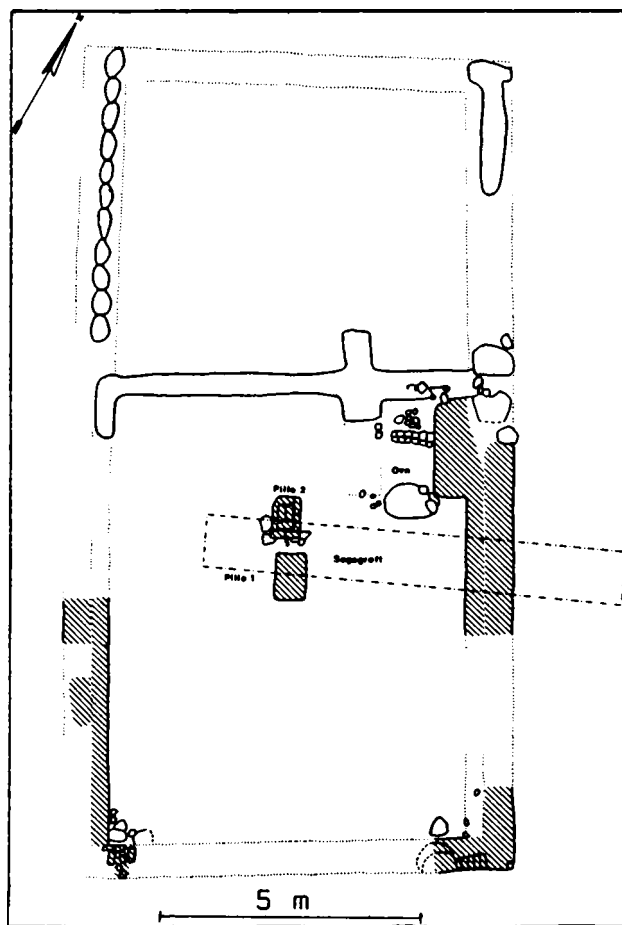

Fig. 4. Oversigt over de fundne bygningsdele på Albani Torv 3. Det skråkraverede er murværk udgravet i 1983, medens det øvrige på tegningen stammer fra opmålingen fra 1889. Tegning Helene D. Pedersen. Kilde: J. Nielsen og E. Arentoft 1984 s. 62 fig. 2. I forhold til originalen er indsat en målestok.

skrevne Huus med Gaard, Boder og Gaardsrum i Odense beliggende, som kaldes det Elende Huus og strækker sig i Bredelsen i den østre Ende af Sønder i

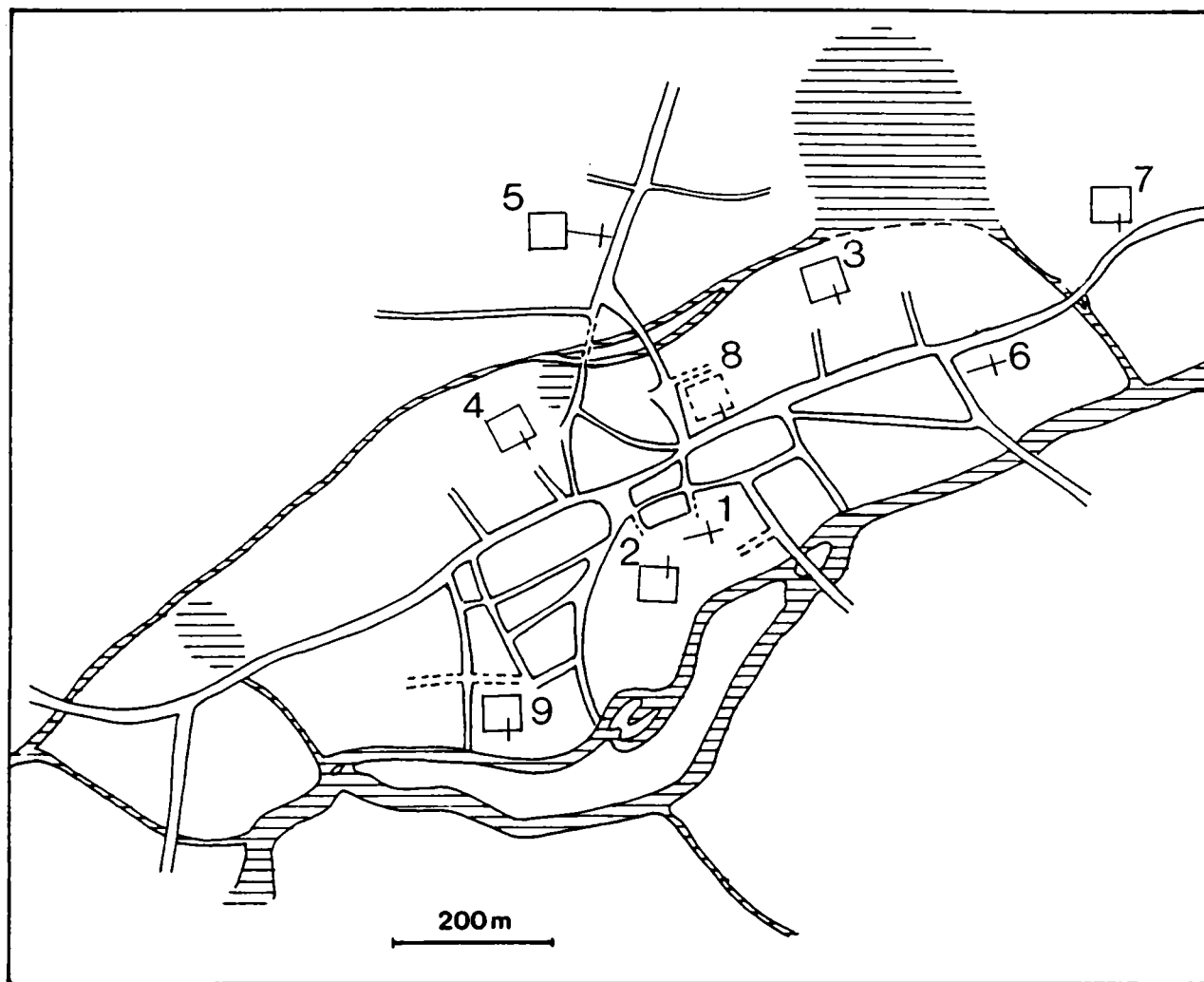

Fig. 5. Kort over Odense i senmiddelalderen. De skraverede områder er Odense Å, Rosenbækken og diverse damme. De gejstlige institutioner er opført i den rækkefølge, de første gang er omtalt i kilderne: 1. Sankt Albani sognekirke, 2. Sankt Knuds kirke og kloster, 3. Sortebrødre kloster, 4. Gråbrødre kloster, 5. Sankt Hans sognekirke og kloster, 6. Vor Frue sognekirke, 7. Sankt Jørgens Gård, 8. Helligånds hospital, 9. Sankt Clara kloster.

Nør tyve og syv Alen og 1 Qvarter, og i den vestre Ende af Sonden fra Kirkegaarden og i Nør til det lille Stræde tyve og fem Alen; udi Længden paa den søndre Side ud til S. Albani Kirkegaard af Øster i Vester med de Leerboder, dertil høre, halvtredsindstyve og een Alen og et halvt Qvarter, og paa den nørre Side ud med den lille Gade af Øster og i Vester halvtredsindstyve og een Alen og $\frac{1}{2}$ Qvarter; Alt med fyenske Alne maalet« (12).

Om Elendehusets skæbne vides, at kongen i 1569 skænkede adel og menighed i Fyn det til landstings- og domhus (13), og at adelen i 1578 overlod det til superintendenten i Fyns stift (14). På et eller andet tidspunkt er det blevet nedrevet, måske i forbindelse med anlæggelsen af Torvegade i 1584 (15).

Brevene på Krageborg kendes kun som udtog fra Sankt Knuds klostres registratur (16), og må således have været i klosterets besiddelse. Vi får intet at vide om, hvad huset var bygget af; men da navnet af stednavneforskerne antages at være af nedsættende karakter (17), har der næppe været tale om et fornemt hus.

Albani Torv 3, hus nr. 2 (18)

I 1983 blev der i forbindelse med undersøgelserne ved Sankt Albani kirke udgravet dele af en teglstensbygning, der sammen med bygningsrester registreret i 1889 ved udgravningen til Industrialæet, danner grundplanen af bygningen vist på fig. 4. Det ca. 15,6 m $\times$ ca. 8,5 m store hus har haft et fundament af kampesten hvilende på kulturjord. Murtykkelsen på tostensmuren er 55-56 cm, og der er anvendt munkesten. Det har ikke været muligt at sige noget om skiftegangen, men huset har været pudset udvendigt og opdelt i to rum, hvoraf det sydliges indretning er bedst belyst. Dette har været overhvalvet, sandsynligvis med to tøndehvalv i længderetningen hvilende på vederlags-

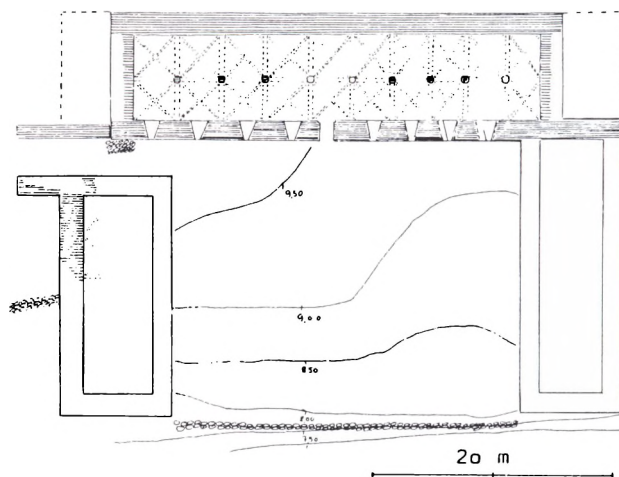

Fig. 6. Grundplan af den middelalderlige bispegård tegnet på grundlag af ældre opmålinger samt udgravningen af vestfløjen i 1976. Tegning Jørgen Nielsen, Møntergården. Kilde: Fra boplads til bispeby. Odense til 1559 s. 407.

murene og midterpillerne. Denne hvælvform samt de få løsfund synes at datere huset til 1500-tallet. I sydrummets nordøstlige hjørne fandtes der rester af et ovnanlæg opbygget af to murvanger, den ene i forbandt med hvælvvederlagsmurene, og med indfyringsåbning mod syd. Bygningen har tilsyneladende ikke eksisteret særligt længe.

Ovenfor og i note 10 er omtalt et stræde syd for Sankt Albani kirkegård. Det må være sandsynligt, som også foreslået af Eskil Arentoft (19), at denne bygning har ligget syd for dette stræde. I 1537 fik Sankt Knuds kloster låsbrev på sine besiddelser, bl.a. dets ejendomme mellem Bispegården og klosteret, og mellem strædet syd for Sankt Albani kirkegård og åen (20). Dvs. bygningen må i givet fald være ejet af Sankt Knuds kloster.

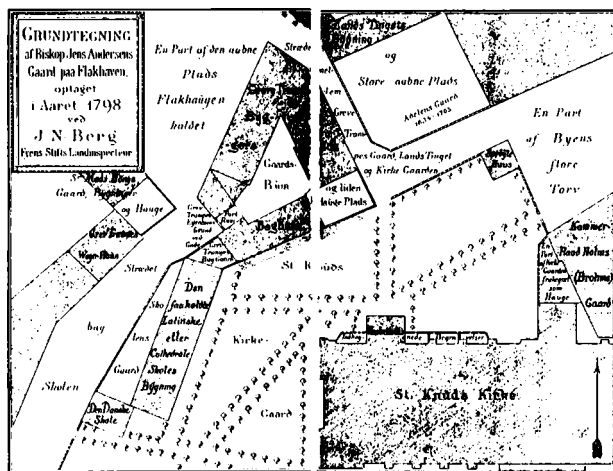

Fig. 7. Kilde: C. T. Engelstoft: Odense Byes Historie. 2. udg. Odense 1880, kortbilag til s. 479.

Udgraverne har gættet på, hvad bygningen kan have været brugt til og foreslået funktioner som badstue, bryggers eller hypocaustanlæg, idet de mange ildskørnede sten, der blev fundet ved udgravningen, kan have været brugt til opvarmning. Til dette kan tilføjes den besnærende oplysning, at der i 1549 kendes en brygger ved Sankt Knuds kloster (21).

Albani Torv 6, hus nr. 3, Bispegården (nu Det adelige Jomfrukloster)

Så længe, der har været bisper i Odense, må de have haft en residens i byen, en bispegård, men den nævnes først i 1400-tallet. I 1480 fremgår det, at den ligger som angivet på fig. 1 (22).

På fig. 6 ses en grundplan af det middelalderlige anlæg. Nordfløjens kælder og 1. stokværk er fra senmiddelalderen og skal ifølge oplysninger fra en nu forsvunden indskrifttavle være opført i perioden 1504-08

af sten fra Provstegården af biskop Jens Andersen Bel-
denak. Det 2. stokværk blev tilføjet i 1630'erne (23).
Denne nordfløj med dens hvælvede kælderstokværk
bliver nøjere behandlet andetsteds i dette skrift, og den
skal derfor ikke omtales yderligere her.

Til denne nordfløj hørte en nu forsvundet østfløj, hvis nordøsthjørne indgår i nordfløjens gavl. De to afsnit er opført i forbandt (24).

Også mod vest har der været en fløj, ca. 20 m lang, med hvælvet kælder svarende til nordfløjens. Op til vestfløjens sydøstlige hjørne sås et svært fundament, der muligvis kan være den vestlige del af en mur, der har afsluttet anlægget i syd og kan have forbundet vest- og østfløjen. Syd for denne mur faldt terrænet stærkt og jordlagene var meget våde (25). Dette kan være resterne af den grav, der omtales i Arild Huitfeldts dramatiske beretning om, hvorledes borgere fra Svendborg belejrede og indtog bispegården i 1534 midt under Grevens Fejde: »de begaffue dennom vdi S. Albani Kircke strax hos oc vdi andre Hus omkring Bispgaarden/oc skiøde aff Kircken oc Husene/til huem/som sig lod see eller vilde stille til vern/aff Vynduerne paa Bispgaarden. Midler tid finge de nogle offuer set paa en Baad offuer Graffuen/som førde Ild oc Tiære vdi Porten/som icke vaar huald/oc der met opbrende Porten« (26).

Efter Reformationen blev Bispegården en kort tid kongelig residens under navnet Odensegård, og der foregik i denne periode forskellige byggearbejder (27). Disse nybygninger blev senere nedtaget og genbrugt på Sankt Hans kloster, da dette blev residens også under navnet Odensegård (28).

Albani Torv 16, husene nr. 4 og 5

Der er sandsynligvis ikke bygningslevn tilbage af disse huse (de lå under den sydvestlige del af det nuværende

Rådhuskompleks), men de kendes fra de skriftlige kilder, og det ene af dem kan derfor stedfæstes på et kort fra 1798 (fig. 7).

Biskop Mogens Krafse havde i 1466 ladet bygge et kapel til Sankt Knuds kirke, indviet til Den hellige Trefoldighed, Vor Frue, Sankt Bent og Sankt Knud Martyr (29). I 1474 testamenterede Mogens Krafse en ejendom, han havde købt af borgmester Peder Marsvin, og som lå nord for Sankt Knud kirkegård til denne kapelstiftelse, vikarie (30). Ejendommens store stenhusskulle være residens for kapellets præst, vikar. Dernæst bestemtes det, at »the skulle lade bygge i then westerste Deel, thet Nørre Stenhuss, eet synderlighe Boligh, lyge norden moth thet store Stenhuss«. Dette kan tolkes således, at der i et eksisterende nordligere stenhuss' vestlige del skulle bygges/tilbygges en bolig, der rakte ned mod vikarieresidensen, dvs. det nordlige hus bliver en vinkelbygning. Denne bygning skulle udlejes, og den årlige rente bruges til de to stenhuses vedligeholdelse og til almisser til de fattige. Ifølge testamentet skulle eksekutorerne efter bispens død oprette en fundats på ejendommen, hvilket skete i 1477. Her bliver dennes bebyggelsesmønstre lidt tydeligere og kan muligvis støtte tolkningen ovenfor. Her foreskrives, at der i den nordlige bygning, der skal udlejes, og hvis rente skal bruges til at vedligeholde de to stenhuse, skal være tre almisseboliger. Disse boliger skulle udlejes til gejstlige personer. Ejendommens beboere skulle have adgang til brønd og skyllerum i gården, indgangen øst næst vikarieresidensen og mellem den vestligste almissebolig og samt gårdsrummet norden mellem vikarieresidensen og lejeboligen. Testamentet og fundatsbrevet kendes fra Christian III's bekræftelsesbrev af 1548. Ejendommen var senere forlenet til Jørgen Gyldenstjerne (31), og i 1552 fik prioren i Sankt Knuds kloster kongelig befaling til at udlevere Mogens

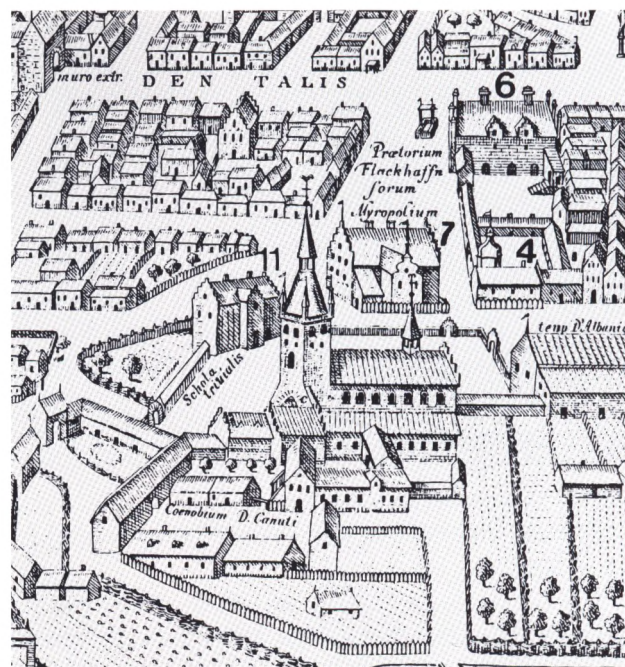

Fig. 8. Udsnit af Braun og Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* Bd. V Pl. 30, Köln 1598. 4. Vikarieresidensen, 6. Rådhuset, 7. Det gejstlige Domhus, 11. Domscholen.

Krafses breve på vikariatet og almisserne til bispens brodersøn Jesper Krafse, lensmand på Riberhus, mod at få kvittering og mod, at Jesper Krafse forpligtede sig til at overholde fundatsens bestemmelser om almisse (32), hvilket også skete (33). I 1568 var ejendommen i Mourids Podebusk til Kørups besiddelse, og hans sønnesøn Henrik solgte den til den fynske adel i 1634 (34). Siden gik den i forfald og solgtes til landsdommerne i 1705, hvorefter den blev nedrevet og en ny landstingsbygning opført (35). På fig. 7 ses det allerede omtalte kort fra 1798, hvor den tidligere placering af adelens

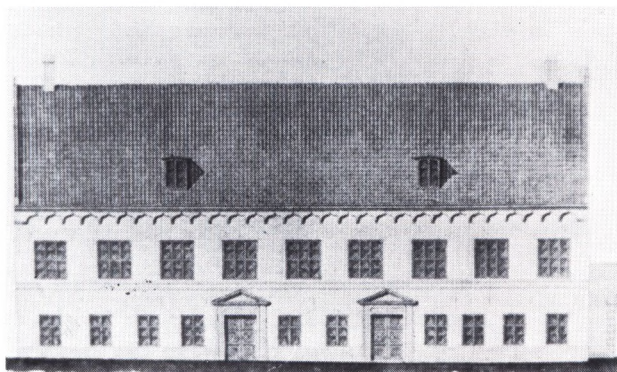

Fig. 9. Rådhusets facade mod Vestergade. Kilde: *Odense Bys Historie*. Udg. H. St. Holbeck, Odense 1926 s. 305.

gård, vikarieresidensen, lige nord for Sankt Knuds kirke, er angivet.

Det er ikke muligt at give et billede af stenbygningernes udformning. Ganske vist har Braun og Hogenbergs prospekt fra 1593 en bygning med tårn (fig. 8); men vi kan ikke vide, om prospektet er pålideligt med hensyn til enkeltheder. C. T. Engelstoft oplyser, at tårnets kældertrappe endnu, dvs. i 1880, ligger under jorden ved hjørnet (36).

Flakhaven/Vestergade, hus nr. 6, Rådhuset

De første efterretninger om en form for bystyre i Odense er fra 1257, hvor en række personer bevidner og besegler på byens vegne (37). Et brevudtog om året 1288 fra Sankt Knuds klostres registratur omtaler borgmestre og råd (38). Vi ved imidlertid ikke, hvad originalbrevets betegnelser har været, og om der er tale om en senere efterrationalisering af betegnelserne. I det først bevarede privilegium fra 1335, hvor Grev Gerhardt af Holsten tager Odense under sit værn og stadfæster byens privilegier, omtales »consules et ciu-

es« (rådmænd og borgere), og det befales, at disse ikke må krænkes af hans »advocati« (fogeder) og »officialles« (embedsmænd) (39). Betegnelsen »proconsul« (borgmester) optræder først i 1378 (40), men muligvis kan udtryk som »othoniensium ciuium principis« (den første blandt Odenseborgerne) (41) eller »civium primus & magnus vir« (den første blandt borgerne og stormand) (42) forstås som »borgmester«. Fra kort før midten af 1300-tallet kendes navne på rådmænd og, som nævnt, lidt senere på borgmestre.

I løbet af middelalderen fik bystyret til huse i et rådhus, der omtales første gang i 1437, og da ligger i Vestergade (43). Sandsynligvis er der tale om det samme hus, der nævnes i to breve fra 1480 (44), som viser, at det lå nord for et stræde, der løb fra Sankt Albani Stræde (indtil fornylig Skomagerstræde) til Flakhaven, dvs. som angivet på fig. 1. Denne bygning ses på fig. 8, Braun og Hogenbergs prospekt fra 1593, og vises som et teglstenshus udstyret med kviste, skorstene og kamtakkede gavle, muligvis med fialer eller pinakler (45).

Det eneste de skriftlige kilder fra middelalderen oplyser om bygningens udseende er, at den havde en kælder, kaldet vinkælderen eller rådhuskælderen, hvor der solgtes og udskænkedes vin (46), og at huset i 1551 var så forfaldent, at kongen befalede en reparation (47). Der er dog spredte oplysninger fra senere reparationer. I 1769 blev rådhuset istandsat for midler indkommet ved et lotteri, og i en senere beskrivelse fra kort før år 1800 roses bygningen med ordene »at det vel var ærværdigt formedelst Størrelse og Ælde, men vakte Modbydelighed ved sin gothiske Smag, hvorimod det nu var forvandlet til en af de smukkeste og anseeligste Bygninger«. Til dette bemærker C. T. Engelstoft, at eftertiden snarere ville have sat pris på, om rådhuset havde beholdt sine stensøjler ovenpå de kamtakkede gavle. Indgangen blev i 1816 flyttet fra gavlen,

og i 1856 fik bygningen nye store vinduer og en ændret indretning (48). I 1863 blev der tilføjet en sidebygning (49), som må være en anden end den, der i øverste etage bar årstallet 1609, og var en senere tilføjelse til huset med facade mod Vestergade, hvilket blev iagttaget ved nedrivningen i 1880 (50).

På fig. 9 og 10 ses det nedrevne rådhus med de pudsede mure fra henholdsvis nord og nordvest. Den eneste synlige rest af middelalderlig udsmykning er en kølbuefrise båret af små konsoller under taggesimsen, se fig. 11.

Gavlens oprindelige udsmykning sammen med den i Danmark forholdsvis sjældne kølbuefrise peger på 1400-tallet som det tidligste opførelsestidspunkt.

Flakhaven, hus nr. 7, Det gejstlige Domhus

Denne bygning opførtes af biskop Jens Andersen Belldenak i 1518 på Flakhaven og stod indtil 1857, da den blev nedrevet (51). De eneste minder om bygningen er to sandstensplader, der opbevares i Møntergården i Odense. Den ene viser i noget forvitret form biskoppens våben i relief med årstallet 1518, medens den anden har en indskrift med ordene: »R(euerendus) in christo p(ate)r/d(omi)n(u)s i(o)h(ann)es and(ree)/e-(pisco)pus ottoni(ensis)/An(n)o D(omini) 1518«. Det vil sige »Den ærværdige Fader i Kristus Hr. Jens Andersen, Odenses biskop i det Herrens år 1518« (52).

Efter Reformationen erhvervede kongen bygningen og overlod den i 1549 til sin livlæge Cornelius Hamsfort og hans efterkommere, mod at de skulle holde apotek i ejendommen (53).

Husets placering kan ses på fig. 7, hvor der står »Greve Trampes Bygningers Plads«. Komplexets vinkelformede udseende skyldes en tilbygning med årstallet 1575, opført af Hamsfort og senere bygget sammen med huset, der vendte mod Flakhaven. På fig.

Fig. 10. Odense Rådhus. Nyere affotografering af originalplade fra L. Dinesens arkiv. Kilde: Finn Grandt-Nielsen: *Odense i fotografiets barndom*, Odense 1979 s. 87.

8 ses huset med betegnelsen »Myropolium« (apotek) fra sydsiden. Tilbygningen med renæssancegavlen kan trods sin placering på dette kort meget vel være Hamsforts tilbygning fra 1575. Fig. 8 viser ud over tilbygningen

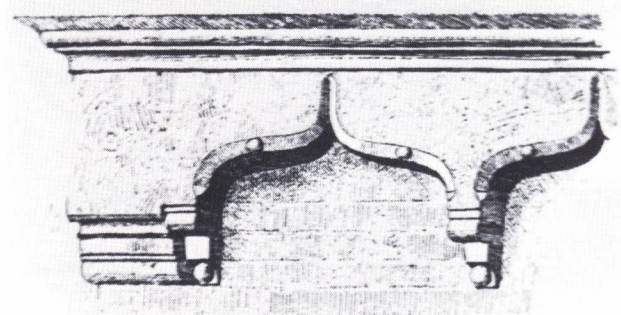

Fig. 11. Udsnit af kølbuefrise på Rådhuset. Kilde: *Odense Bys Historie*. Udg. H. St. Holbeck, Odense 1926, s. 453.

Fig. 12. Det gejstlige Domhus. Kilde: *Odense Bys Historie*. Udg. H. St. Holbeck, Odense 1926 s. 618.

Fig. 13. Ligkapellet ved Vor Frue Kirke. Kilde: *Odense Katedralskoles Historie 1283-1983*, Odense 1984 s. 20.

gen et hus med to skorstene, trappegavle, hvoraf den østligste synes at være udstyret med fialer eller pinakler. Vestgavlen er her forsynet med vinduer eller blændinger.

På fig. 12 ses bygningen fra nordsiden på et billede, der efter personernes klædedragt at dømme, må være fra anden fjerdedel af 1800-tallet. Her er huset forsynet med tre skorstene, kviste og nyere vinduer. Den synlige gavl synes at have bevaret spidsbuede vinduer eller blændinger.

Hvis der engang har været trappegavle, er de senere blevet fjernet, som vi så det skete med rådhusets. Der er ingen middelalderlige efterretninger om bygningens udseende og indretning, bortset fra at den er »muret«, men C. T. Engelstoft ved at berette, at den havde hvælvede kældre og var i to stokværk med flere smalle murede rør fra kælder til øverste stokværk. Dette var muligvis beregnet til opvarmning (54).

Frue Kirkestræde, hus nr. 8 – Vor Frue skole

Denne skole var den ene af tre ved middelalderens slutning og omtales første gang i 1319 med to breve fra pave Johannes 22 »Dilectis filiis scholaribus domus site in ciuitate Othoniensi iuxta ecclesiam beate Marie uirginis Othoniensem« (til vore elskede sønner scholarerne i det hus i Odense, der ligger ved Vor Frue kirke i Odense) (55). Af brevene fremgår det, at de er stilet til en eksisterende skole, og J. Bircherod anfører, at »Ungefæhr anno 1308, blev det forandret med skolen, thi provsten til Vor frue bygte siden een pugeskole, som dend kaldes paa Vor frue kirkegaard, som blev færdig paa Erick Menveds tiid, og blev Jens Tyndskiæg der satt til skoelemester, til huis aarlig løn blev lagt dægne renten af Steenløse og Frauede kirker, som beløb sig til 1½ mark korn eller 24 tønder, peblingerne i skolen vare da 32, dem biskop Peder Pagh gav

aarlig imens hand levede 10 mark korn til underholdning som var 160 tønnder« (56). Anne Riising har påpeget forskellige fejl i denne tekst, men mener ikke, at årstallet 1308 er usandsynligt, det kan stamme fra et nu tabt stiftelsesbrev (57).

I det ene af de ovennævnte breve fra 1319 stadfæstedes bl.a. Erik Menveds gave til underhold af 12 scolarer, der samtidig overdroges patronatsretten til Vor Frue kirke, dvs. de fik ejendomsretten og indtægterne, medens kaldsretten forblev hos kongen. Når en af scolarerne ordineredes til præst eller på anden vis forlod deres hus, skulle der efter kongens vilje indsættes en anden. Kongen indsatte procurator (forstander) til bestyrelse af økonomien og anvisning af scolarer til gudstjenesterne i kirken. Af de indtægter, der henlagdes til dem, skulle magister (læreren) have klæder og scolarerne bøger (58).

Netop dette, at der til institutionen var knyttet en magister, må betyde, at der blev undervist på stedet. Bl.a. derfor har Anne Riising med god grund afvist Tore Nybergs opfattelse, at institutionen var et studenterkollegium (59). Den procurator, der nævnes, har muligvis været provsten, idet denne senere disponerede over skolens gods, bl.a. mageskiftedes det i 1442 (60). I 1482 stadfæstedes provstens privilegier, bl.a. besiddelsen af »prebenda Pughescola« (61). Om skolen stadig fungerede som et præsteseminarium i 1400-tallet er måske tvivlsomt, da Sankt Knuds kloster, domkapitlet, i 1447 forbeholdt sig ret til at undervise drenge over 15 år (62). På den anden side fortælles det hos Pontoppidan, at der indsattes en lærd mand med magistergrad, der havde været kannik, ved skolen i slutningen af 1400-tallet (63).

I 1528 blev skolen repareret, hvilket fremgår af to kalkstensplader i nordmuren på det nuværende ligkapel (fig. 13). Denne bygning er formentlig middelalde-

Fig. 14. Tavler i muren på Vor Frue Kirkes ligkapel. Kilde: *Odense Bys Historie*. Udg. H. St. Holbeck, Odense 1926 s. 452. Figurene i Anders Globs og Mikkel Mules våbener er spejlvendte i forhold til normal praksis. Ved Mikkel Mules våben kan det være sket bevidst, fordi der ønskedes en symmetri i fremstillingen. Spejlvendingen i Anders Globs våben kan være en fejl, der er opstået ved kopiering af hans segl eller signet.

rens Vor Frue skole. Den øverste plade (fig. 14) viser Anders Globs våben, en ørn, spejlvendt. På hver side

af halefjerene ses en rose. Under våbnet er en indskrift, der i oversættelse lyder nogenlunde som følger – den fribårne mand magister Anders Globs, Odense provst, våben. Anders Glob var rentemester og fra 1512 forlenet med provstiet i Odense (64).

Den nederste plade viser til venstre Mikkell Mules våben, en halv ulv (der ganske vist ligner en gris), spejlvendt, samt Anders Nielsens våben, et lodret delt skjold med en vinkel/sparre i hvert felt. På skriftbåndet forneden står deres navne – Mikkell Mule og Anders Nielsen – samt årstallet 1528.

På fig. 13 ses bygningen fra nordvest, og som det fremgår, er der sket store omdannelser, sikkert i flere omgange. Den først kendte er den just nævnte fra 1528. Hvad den nærmere gik ud på, vides ikke. Trappegavlens højblændinger har hængestav, der deler hver blænding i to spidse buer foroven. Under blændingerne følger i hver side en frise med to savskifter og derunder som nederste afslutning en bloktandsfrise. Nordsidens gesims består af et savskifte med en bloktandsfrise over. Disse senmiddelalderlige blændinger kunne godt stamme fra det tidlige 1500-tal.

I 1800-tallet skete store ændringer af huset ved dets omdannelse til ligkapel. Dets to stokværk omdannedes til et, og der åbnedes tre store spidsbuede vinduer i nordmuren og en spidsbuet portal i vestgavlen. I 1955 søgte man at føre bygningen tilbage til en »oprindelig« skikkelse ved at erstatte de store spidsbuede åbninger, med mindre fladbuede (65). C. T. Engelstoft omtaler den urørte østgavl med ordene »den oprindelige rene Spidsbuestiil fra det 14de Aarh« (66). Husets ældste dele ser dog yngre ud end 1300-tallet.

Horsetorvet, hus nr. 9, vikariesidens?

I 1512 omtales et stenhus i et forlig mellem Telloff (Ditlev) Eriksen Bjørn og Niels Thomsen, præst og

vikar til Vor Frue alter i Sankt Knuds kirke, som Telloff Eriksens farfar Johan Bjørnsen Bjørn havde haft i pant. Telloff Eriksen og hans medarvinger havde først givet dette pant til Vor Frue alter og siden overladt det til borgmesteren. I forliget fik Vor Frue alter overladt anden ejendom som kompensation (67). Der står intet i brevet om, hvor stenhuset lå, men det kan have været på Horsetorvet. Johan Bjørnsen samlede på ejendomme bl.a. på dette sted (68), og i 1448 pantsattes som brugelig pant til ham en jord og grund på Horsetorvet (69). Også Niels Thomsen boede der. I 1514 og 1516 solgte Odense by jord til ham op til det hus, han boede i på Horsetorvet (70). Om stenhusets udseende får vi intet at vide.

Klaregade 17 og 25, hus nr. 10, Dronning Christines gård/Sankt Claras kloster

Den forrige bispegård, opført i 1804, havde en 30 fag lang hovedbygning, hvoraf knapt halvdelen endnu står som baghus og bruges som værkstedsbygning for matrikel 607h. Ti fag af denne hovedbygning var bygget ovenpå Sankt Clara klostres kælderstokværk. Et parti af dette er bevaret og strækker sig i øst-vestlig retning over dele af matrikel 607a og 607h (71). Bygningsresten er 10½ m lang og 5 m bred og af munkesten i munkeskifte. Ved en skillemur er rummet delt i to lige store krydshvælvede rum. Vinduerne er oprindelige. I det østlige rum er der i øst en tilmuret dør, og i det vestlige rum er indgangen mellem to vinduer i sydvæggen. Alle stik i vinduer og døre er fladbuede (72). Desuden er der rester af et opvarmningsanlæg (73).

Sankt Clara kloster stiftedes af Dronning Christine, Kong Hans' enke, i 1521 (74). I 1519 havde hun fået tilladelse til at stifte klosteret af paven, der ved samme lejlighed befalede prioren for Sankt Knuds kloster i Odense og ærkedegnene i Viborg og Århus at indrette

det i et hus tilhørende Christian II. Klosteret skulle indrettes med kirke, klokketårn, spise- og sovesale, haver med videre på dronningens bekostning (75). Hos franciskanernes historieskriver i Danmark, Peder Olsen, fremgår det, at det var dronningens gård, der blev givet til formålet. Hun havde tænkt sig at færdiggøre omdannelsen til kloster, men nåede det ikke, da hun døde den 8. december 1521. Nonnerne flyttede ind den 21. september 1522 (76). Man ved ikke noget om, hvilke ændringer der var blevet foretaget i den anledning. Som kloster kom det til at fungere i meget kort tid. I 1527 bad nonnernes skriftefader den landflygtige Christian II om økonomisk hjælp, da der herskede stor armød i klosteret (77). Endnu i 1537 har nonnerne befundet sig i Odense, idet de er nævnt i Mogens Billes testamente (78). Men i 1538 var de rømt, og bygningerne blev skænket som residens for superintendenten, sognepræsten til Albani sogn, en kapellan, en læsemeister og en skolemeister (79). Siden den tid har de lutherske biskoper resideret her.

Ved en grundgravning på Klaregades vestside afdækkedes i 1929 en munkestensmur, der fra huset i nr. 25 løb ca. 7 m mod syd. Vinkelret på denne mur fandtes i den sydlige ende rester af et tilsvarende murstykke. Indenfor murene afdækkedes skeletter (80). Begravelserne stammer uden tvivl fra klostertiden. Murene kan være resterne af klosterets hegnsmur, der omtales i 1584 (81). Men de kan også godt have været der på Dronning Christines tid.

I hendes hofholdningsregnskaber er der små glimt af gården, før den omdannedes til kloster. Beskrivelserne af ejendommen dækker årene 1506-1511 og omtaler såvel dronningens gamle gård, som den nye gård. Muligvis skal der ved den nye gård blot forstås, at dronning Christine fik bygget et nyt hus til sig selv på grunden. Af regnskaberne fremgår det, at der var flere

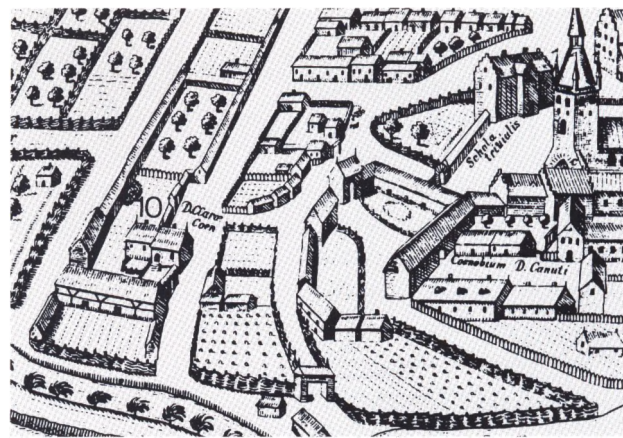

Fig. 15. Udsnit af Braun og Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* Bd. V. Pl. 30, Köln 1598. 10. Dronning Christines gård/Sankt Clara kloster.

bygninger – bl.a. stegershus og bryggershus – sidstnævnte af træ. I denne sammenhæng er det det nye hus i gården, der har interesse. Det var opført i 1509 af mursten i 2 stokværk – det havde en trætrappe – med skorsten (82). Muligvis er det denne bygning, der var forsynet med en svale med snitværk og 11 vinduer af glas. Dronningens rum lå i 2. stokværk – hendes svale nævnes (83). Et af hendes rum havde skorsten og skillerum (84).

Vilh. Lorenzen har ment, at bygningen kan have været af bindingsværk med udmuret tavl, fordi der bruges udtrykket »murede på denne« (85). Men det er svært at afgøre. Enten står der blot, at der blev muret uden nærmere angivelse af hvad, eller også murede der indendørs eller på andre huses skorstene. Ud over huset her er nævnt en stenbygget badstue, som havde brolagt gulv, samt en kælder med muret kælderhals (86).

På fig. 15 ses området i Braun og Hogenbergs versi-

on fra 1593. Her ses såvel stenhuse som et bindingsværkshus; men igen kan vi ikke afgøre, om prospektet er pålideligt i enkeltheder.

Klingenberg, hus nr. 11, Domsolen/Katedralskolen

Som det fremgår af fig. 2 er det endnu en af de bygninger, der forsvandt i forrige århundrede. På fig. 7 ses den som »Den saakaldte Latinske eller Cathedrale Skoles Bygning«. Fra tiden før 1802 er skolen beskrevet som en 1500-tals bygning, muret i to stokværk. Det øverste havde et stort rum og fire mindre, medens det nederste havde to rum. Senere ombyggedes skolen indvendigt; men i 1846 flyttede den, og bygningen fungerede som borgerskole inden den nedreves i 1883 (87).

På fig. 8 ses en stenbygning på Klingenberg med benævnelsen »Scola triuialis«, og det er på dette sted, latinskoleundervisningen samledes efter Reformationen (88).

De skriftlige kilder til det odenseanske skolevæsen er ret sparsomme, som det også fremgik under omtalen af Vor Frue skole. Selvom de ældste skriftlige oplysninger om en skole i Odense først er fra slutningen af 1200-tallet, har der formentlig også før denne tid været en skole, da det påhvilede bisperne at uddanne præsterne i deres stift. Senere knyttedes skolerne til domkapitlerne (89). Odensebispen omtales første gang i 988 (90), og siden 1117 fungerede Sankt Knuds klostres munke som regulært domkapitel frem til Reformationen kun afbrudt af en kort periode i slutningen af 1400-tallet (91).

Før eller siden skete der en opdeling af skolerne i en begynderafdeling og en afdeling for viderekomme, et præsteseminarium. Nu var det ikke almindeligt, at benediktinermunke beskæftigede sig med begynderundervisning; men i engelske klostre gjorde man det undertiden og havde så ansat en ikke-klosterbunden

præst til at tage sig af den. Da Sankt Knud var et datterkloster af det engelske Evesham, kan det samme have været tilfældet i Odense (92).

Den tidligste omtale af en skole i Odense findes i en afskrift i Odensebogen af et brev med datoen 30. april og årstallet 1321. Året er forkert, idet den biskop Jens, der nævnes, fungerede i Odense fra 1283 til 1286 (93). I brevet henlægger prior Henneke af Sankt Knuds kloster med biskop Jens' godkendelse nogle indtægter til underhold for de brødre fra klosteret, der studerer i Frankrig. Om samme prior Henneke refererede Cornelius Hamsfort, at han gjorde sig velfortjent af skolen, og at der under biskop Jens på priorens opfordring oprettedes en drengeskole (94). P. F. Suhm oplyser, at biskop Gisico (1286-1300) beskikkede den første lærer og tillagde ham en årlig løn på 1 mk sølv, 2 par sko, 2 skjorter og 10 alen vadmel. Endvidere skulle læreren sammen med 16 elever spise i Sankt Knuds omgang af levningerne fra brødrenes bord. Bispem gav dem endelig til årligt underhold 1 mk korn (95).

Ifølge disse referater er det bispem, der på priorens opfordring, opretter en begyndereskole. Det anvendte udtryk er »scolae pueriles«, formentlig var der i forvejen en skole for viderekomme. Da en ny biskop almindeligvis indledte sin embedsperiode med at stadfæste privilegier, udstede gavebreve osv., er det et rimeligt forslag, som H. H. Jacobsen er fremkommet med, nemlig at såvel gavebrevet til de studerende som oprettelsen af begyndereskolen hører hjemme i 1283 (96). I 1304 testamenterede Cecilie, marsk Jens Kalvs enke, 6 mk til de fattige »scolarer« i Odense (97), og senere henlagdes forskellige indtægtskilder til skolen, og der blev givet nærmere regler om skoleforstanderen (rector scholarium) (98). Skolen omtales i 1349 som skolen ved Sankt Knud (99). I 1434 indskærpede ærkebispem Sankt Knuds kloster, at det kun måtte have én

skole ved kirken (100). For året 1442 refererer Cornelius Hamsfort, at prioreren skulle udvide Albani skole (101), som da må være den samme som skolen ved Sankt Knud.

Sankt Albani skole er blandt de tre skoler, der betænkes af Dronning Christine (102). Efter Reformationen var det planen, at den skulle flytte til den nedlagte Sankt Albani kirke, fordi skolebygningen ville blive for lille (103). Men det gik man bort fra, og i 1554 gives der kongelig befaling til en forlængelse af bygningen, fordi peblingene ikke må sidde for tæt i tilfælde af pestilens eller anden sygdom (104).

Der har således været en skole tilknyttet Sankt Knuds kloster, af og til kaldet Albani skole, der i senmiddelalderen har ligget som angivet på kortet, dvs. vest for Sankt Knuds kirke. I tidens løb er bygningerne blevet ændret nogle gange. Men da der ikke synes at foreligge nogen undersøgelser før nedrivningen, er det umuligt at sige noget om udseende, indretning og alder.

Nørregade (36-40?), hus nr. 12

Om dette stenhus er der kun en enkelt skriftlig efterretning. I 1462 bekræftede kommandator i Sankt Hans Gård, Jeip Mortensen, at han på institutionens vegne havde modtaget af Fru Elsebe Henning Kabelsdatter skødet på den gård, hun selv boede i, syd for op til Sankt Hans kirkegård. Til gengæld skulle der læses messer for hende og hendes familie til evig tid ved Sankt Dorothea alter. Der skulle bygges et stenhus ud langs med gaden på ejendommen, og renten af dette hus skulle gå til messens vedligeholdelse (105).

På Braun og Hogenbergs prospekt (fig. 16) er angivet huse syd for Sankt Hans kirke. Vi kender dog ikke husets nøjagtige placering, og slet ikke dets udformning.

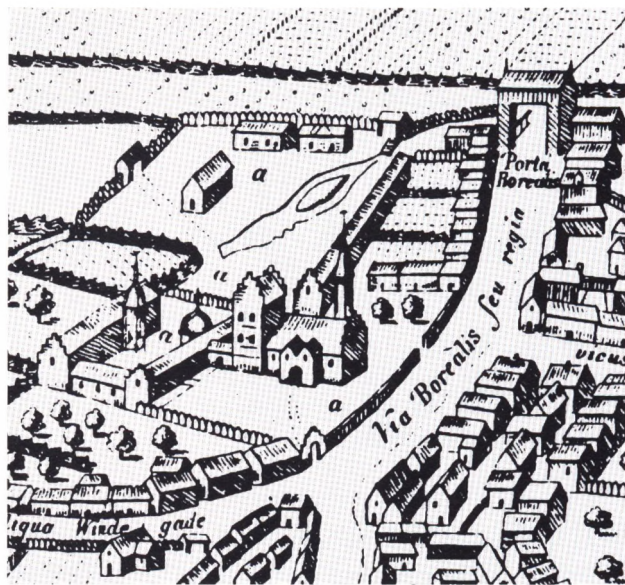

Fig. 16. Udsnit af Braun og Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* Bd. V. Pl. 30, Köln 1598. a. Sankt Hans Kirke. Syd for kirken ses en række huse, hvoraf det nordligste kunne være den rentebolig, der skulle bygges if. brevet fra 1462. Nord for kirken ses tre huse på rad med gavltreningen mod gaden. Her er et tilfælde, hvor det ikke er muligt at genkende en eksisterende bygning på Braun og Hogenbergs prospekt.

Nørregade 42, hus nr. 13, Sankt Hans hospital

Bygningen står endnu, men har i tidens løb undergået en del forandringer. Husets bygningshistorie er gennemgået grundigt af Victor Hermansen i 1940'erne, og derfor bringes her kun en kort redegørelse på baggrund af hans artikel (106).

Johanniterssamfundet i Odense er grundlagt i slutningen af 1200-tallet. I registraturen over institutionens breve nævnes et fra 1280 om græsgang for munkenes kvæg på Odense Hede til erstatning for Lykke-mark, som byen fik fra klosteret (107). Den første kommandator (leder af et ordenshus) i Odense nævnes i

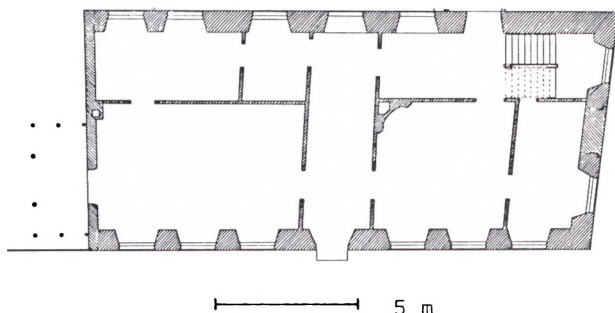

Fig. 17. Sankt Hans præstegård. Plan af 1. stokværk opmålt af N. Jacobsen i 1905. Kilde: Victor Hermansen, *Sct. Hans Præstegaard i Odense, Fynske Aarbøger II*, Odense 1942-1946, s. 30. I forhold til originalen er indsat en målestok og tilbygningerne fjernet.

1311 (108). I 1329 kaldes stiftelsen »domus beati Iohannis in Othenshø« (Sankt Hans' Hus i Odense) (109), og få år efter »Domus hospitalis sancti Iohannis in Otthens« (Sankt Hansordenens hospitalshus i Odense) (110).

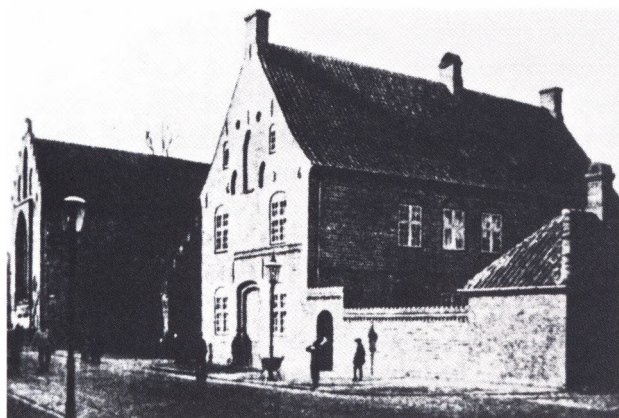

Fig. 18. Sankt Hans præstegård efter ombygningen i 1906. Foto H. Lønborg. Kilde som fig. 17, s. 49.

Der findes imidlertid så få kilder til institutionens tidlige periode, at vi ikke kan vide, hvor hospitalsafdelingen lå før efter 1500. I 1503 er det betænkt i Provst Hans Urnes testamente sammen med bl.a. Sankt Hans kloster (111). Også Dronning Christine skænkede gaver specielt til hospitalet. Dette har fået den nyeste gennemgang af Johanniternes historie til måske lidt dristigt at fastslå, at hospitalet havde egne indtægter og egen formue (112). Johanniterne kalder det selv »Vort Hospital paa Vor Kirkegaard« (113), og i Dronning Christines hofholdningsregnskaber kaldes det »syghwset till sancti Hanss« og »helliggesthwss i Othense paa sancti Hanss kirckegardt« (114). I disse regnskaber omtales også et kapel på kirkegården (115), som muligvis har udgjort en del af bygningen. Efter Reformationen lagdes det først til »Det almindelige Hospital«, hvor sygehusvæsenet samledes (116). Men kort efter, i 1541, havde man opdaget, at der manglede en residens til den nye protestantiske præst ved Sankt Hans kirke. Derfor fik han overladt nogle huse på Sankt Hans kirkegård (117). I brevet opregnes disse:

1. Et muret hus ud med kirkegården og sygehus og kapel ud med gaden.
2. Et lille gårdsrum med nogle små boder, som er indplanket fra de andre boder, der ligger til hospitalet.
3. En stald med stalddgård, som strækker sig i længden øst-vest 17 alen, i bredden 14 alen fra strædet og ind til »Bøllemoses« hus.
4. En have med abild og kålgård, i længden fra »Bøllemoses« have og ind til Hr. Jensens have, som ligger i den vestlige ende, $87\frac{1}{2}$ alen. I bredden i øst fra det stræde, som løber fra Sankt Hans kloster og til den have, Gregers Hansen har i leje, 32 alen, i den vestlige ende 28 alen.

Hvad angår stenbygningen må det af punkt 1 fremgå,

at huset lå med gavlen mod Nørregade, og at der i denne østlige ende var indrettet sygehus og kapel. På fig. 17 ses planen over første stokværk, hvor vestgavlens murværk er væsentligt tyndere end de øvrige mure, hvilket må hænge sammen med senere ombygninger.

Som bygningen står i dag (fig. 18) er den et resultat af reparationer og ombygninger op til vore dage. Også disse kan til en vis grad følges i de skriftlige kilder, bl.a. lensregnskaberne. Der var periodevis problemer med vedligeholdelsen af residensen, som regel på grund af pengemangel. I 1589 og 1596 kom der påbud om vedligeholdelse, og sidstnævnte år skulle de mest nødvendige reparationer foretages på kongens bekostning (118). Men hvad denne reparation nærmere gik ud på, vides ikke, fordi lensregnskaberne for det pågældende år mangler. Den store istandsættelse af residensen foretoges i 1636 efter forudgående syn, hvoraf det fremgik, at der ville blive tale om meget omfattende reparationer på hele komplekset.

Ved synet oplystes det, at huset havde 11 fag og trængte til fornyelse af tag, lofter, bjælker med videre (119). Fortingningen med muresteren indebar:

1. Nedbrydning af det gamle murede hus.
2. Genopbygning i samme murtykkelse men 2 alen højere end før.
3. Indlægning af nye bjælker oven og neden.
4. Nye vinduer på siderne og i gavlen.
5. Opmuring af gavlene efter den nye højde.
6. Renovering af huset ude og inde, bl.a. skulle der lægges flisegulve i de nederste stuer.

Punkt 1 – nedbrydningen – må forstås som en delvis nedbrydning, idet gavlen skulle gøres højere og gamle vinduer tilmures.

Der blev betalt for mursten, tømmer og tagsten samt for udbæring af ler. Desuden er enkelte arbejder nær-

Fig. 19. Sankt Hans præstegårds østgavl mod Nørregade. Opmålt af Jørgen Huenegaard Lassen 1941. I forhold til originalen er indsat en målestok. Kilde som fig. 17, s. 47.

mere beskrevet i regnskaberne, såsom to dobbelte skorstene, en mur på den anden ende på stenhuset at opmure og det igen at reparere. Der er lidt flere efterretninger om tømrerarbejde i regnskaberne. Her skulle der i det gamle murede hus indlægges bjælker både til kælder og ovenfor til tvende loft højt hus, desuden spær ovenpå samt skillerum. De murankre, der på gavlen danner årstallet 1636, blev leveret af Morten Smed. Af snedkerarbejdet omtales 21 vindueskarme, 1 egedør til kirkegården og 2 nye døre i den nederste stue. Der blev desuden isat mange vinduer og repareret gamle.

Huset blev således forhøjet og fik to stokværk over kælderen, mod før et. Desuden blev dele af murværket omsat.

Der blev også i de følgende århundreder foretaget forskellige reparationer og ændringer af stenhuset, og i

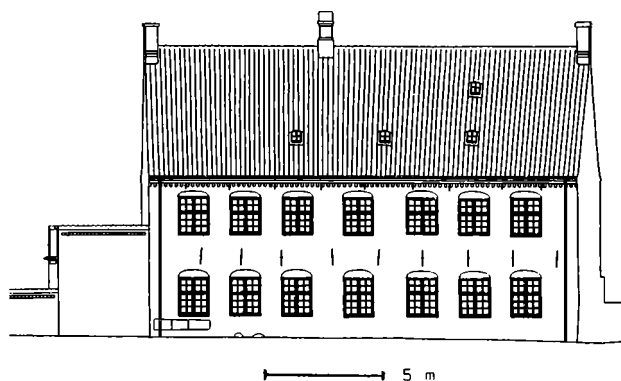

Fig. 20a. Sankt Hans præstegårds sydside mod kirkepladsen. Opmåling af Jørgen Stjernose 1941. I forhold til originalen er indsat en målestok. Kilde som fig. 17. s. 45.

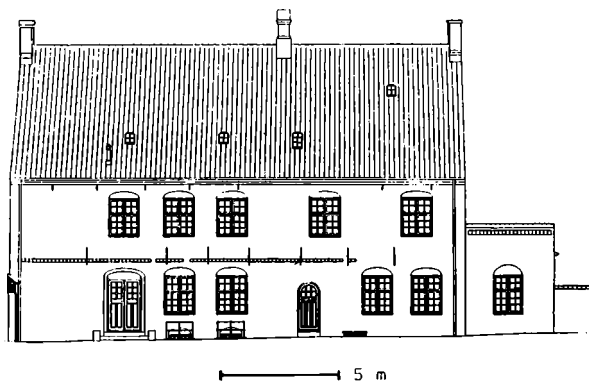

Fig. 20b. Sankt Hans præstegårds nordside. Opmåling af Jørgen Hvenegaard Lassen 1941. I forhold til originalen er indsat en målestok. Kilde som fig. 17. s. 45.

1906 gennemgik det den sidste større ombygning. Her skete der en afrensning af de røde munkestensmure, huset var før 1906 kalket. Desuden blev der isat nye vinduer med fladbuede afslutninger. I østgavlen ud

mod Nørregade fremdroges tre spidsbuede blændinger over et dobbelt savskifte. Over højblændingerne ses to små, cirkulære blændinger. Under det dobbelte savskifte fremdroges et stort, fladbuet vindue, der nu fremstår som en murblænding (fig. 19). På nordsiden af bygningen er et enkelt savskifte delvist bevaret (fig. 20). Både i østgavlen og på sydsiden ses hugne granitkvadre. Der indlagdes nye bjælker og skillerum.

Trods de store forandringer har huset og især østgavlen bevaret et senmiddelalderligt præg. Victor Hermansen antager, at det bl.a. ud fra sammenligninger med kirkens og kapellernes murværk er opført omkring 1450. Det ville også være naturligt, om sygehuset på kirkegården blev bygget på dette tidspunkt, da det var en periode med store anlægsarbejder på såvel kirke som kloster. Den økonomiske baggrund for den store aktivitet var omfattende godserhvervelser i 1400-tallet.

Overgade 1 og 3, huse nr. 14 og 15

Disse to huse er undtagelsen, der bekræfter regelen om, at de arkæologiske undersøgelser i Odense kun har beskæftiget sig med institutionerne.

Som det foregående hus er også disse allerede tidligere beskrevet indgående. Dette er gjort af Finn Grandt-Nielsen i forbindelse med undersøgelserne 1970-1971, da kommunen ønskede en fredning ophævet for at kunne foretage en gadeudvidelse (120). Det følgende er en kort gennemgang af disse undersøgelser.

På fig. 21 ses planerne over de to kældre. Til venstre Overgade 1 med kvadratisk grundplan ca. 8 m × 8 m af munkesten på et fundament af kampesten og teglbrokker. De murtykkelser, der har kunnet erkendes, er ret kraftige op til ca. 1 m, opbygget på samme måde. I nordmuren viste dele af murede buer og dørstabler, at der tidligere har været adgang fra gaden. Vestmurens tykkelse varierer. I den sydlige, tykkeste del fandtes en

rundbuet blænding, medens der i den nordlige, tyndere mur var en lille niche med aftrappet øverste del. Den store gennembrydning er senere. Døråbningerne i sydmuren er fra nyere tid. I søgegrøften mellem Overgade 1 og 3 påvistes en tyk mur hørende til nr. 1 med skalmuring, der bar tøndehvælv. Denne murs fundament var af samme art og lå i samme dybde som den kraftige del af vestmuren. To tøndehvælv, der var indbygget senere, hvilede på to kvadratiske piller, hvis fundamenter var muret af brandsværtede teglbrokker. Mellem pillerne var der oprindelig tre fladbuede åbninger, men disse blev senere tilmuret. Undersøgelserne i søgegrøften mellem de to kældre godtgjorde, at nr. 1 er ældst. I facademuren var der munkesten i andet stokværk, men ingen murrester kunne sættes i direkte forbindelse med kældrens ydermure. Formentlig har dog også huset over kælderen i middelalderen været af sten.

Under de nyere betongulve lå et knapt $\frac{1}{2}$ m tykt lag af ældre lergulve og jordopfyldninger.

Efter undersøgelserne blev hvælvene slået i stykker, og rummene med piller og buer fyldt op med grus og det hele dækket af kørebanen.

Under *Overgade 3* lå den krydshvælvede kælder, der var udgangspunktet for undersøgelserne (fig. 22), idet den i 1919 var blevet fredet. Ved husets nedbrydning opdagedes det, at store dele af det middelalderlige murværk var bevaret over kælderniveauet.

Kældrens indvendige mål opgives i ovennævnte undersøgelse til 4,8 m $\times$ 5,5 m og den oprindelige højde var 2,6 m. Den var gravet et stykke ned i undergrundsgruset, og murene hvilede direkte på dette, men var på ydersiden forstærket med et fundament af kampesten i en højde af knapt 1 m. Den kvadratiske midterpille hvilede på et fundament af teglbrokker i kalk. Derover var der to skifter, der dannede et trappetrin.

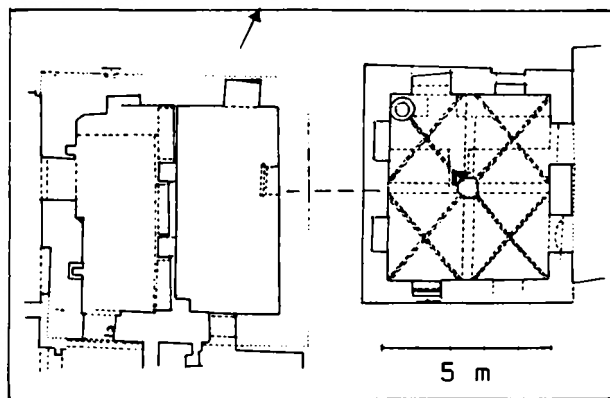

Fig. 21. Grundplaner af kældrene under Overgade 1 t.v. og Overgade 3 t.h. Kilde: F. Grandt-Nielsen, *To middelalderlige stenhus i Odense. Fynske Minder 1970 s. 134.* I forhold til originalen er der indsat en målestok.

Fig. 22. Kælderen under Overgade 3 set fra nord mod syd. Kilde: F. Grandt-Nielsen, *To middelalderlige stenhus i Odense. Fynske Minder 1970 s. 139.*

De nederste skifter på pillen havde rette kanter, men derover er hjørnerne afrundede. Pillen bærer fire spidse gjordbuer, en sten brede. Hvælvrubberne er opbyg-

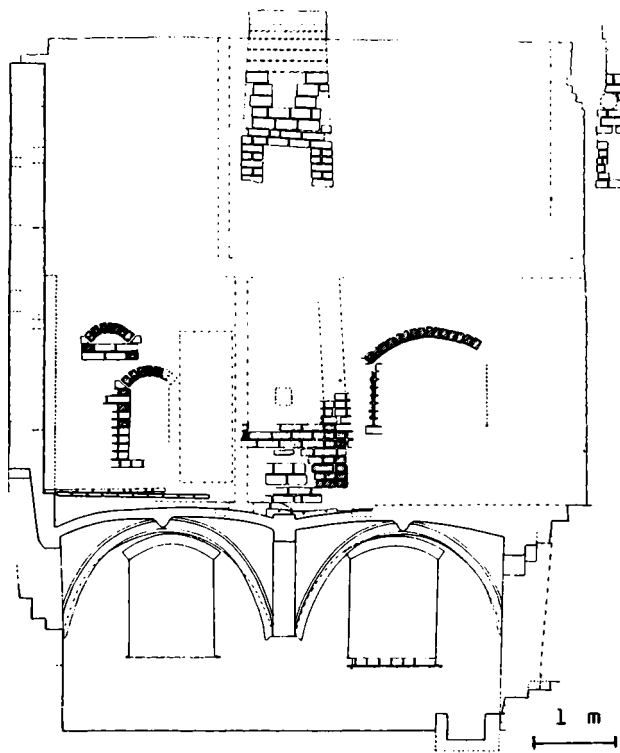

Fig 23. Vestgavlens inderside, Overgade 3. I kælderen ses den murede kumme og i de andre stokværk ses skorstenen med to kaminer. Kilde: F. Grandt-Nielsen, *To middelalderlige stenhuse i Odense. Fynske Minder 1970 s. 147.* I forhold til originalen er indsat en målestok.

get af profilerede formsten med trekløverformede tvær-snit, medens hvælvkapperne er muret i sildebensmøn-ster.

I østmuren ses to gennembrydninger, og over den sydlige et buestik. Gennembrydningerne er ikke oprin-delige, men der har fra begyndelsen været spareblæn-dinger på samme måde som i vestmuren, hvor der er to en sten dybe blændinger med buestik over (fig. 23). I

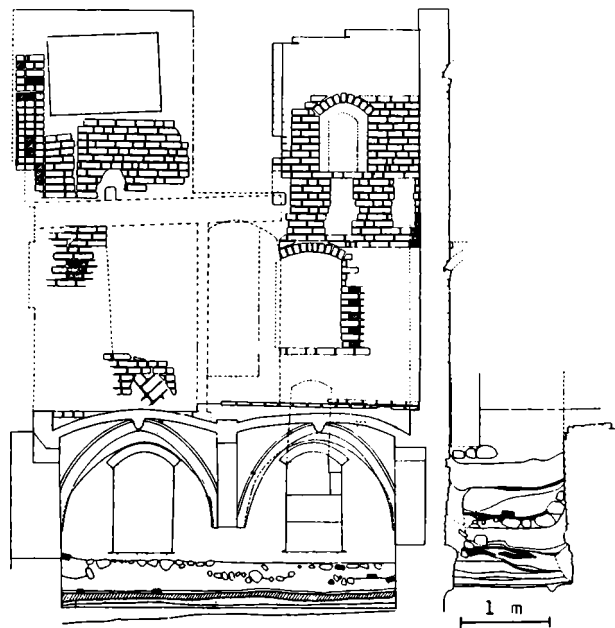

Fig. 24. Overgade 3. Sydmurens inderside. T.h. ses slippen mellem de 2 huse. De ældre lag ses både i kælderen og i slippen mellem husene. Kilde: F. Grandt-Nielsen, *To middelalderlige stenhuse i Odense. Fynske Minder 1970 s. 145.* I forhold til originalen er indsat en målestok.

syd væggen er der ligeledes to lige store rundbuede blændinger, men den vestligste er kun halvt tilmuret. Disse har muligvis været lys- og luftåbninger (fig. 24). Åbningerne mod gaden er uregelmæssige. Den østlig-ste er af samme bredde som dem i sydmuren, men ikke så dyb. Den var udmuret med nyere, ensartede mur-sten. Den vestligste åbning er meget dybere og udmu-ret med blandede gamle og nyere sten. På ydersiden er der en muret bue. Det er sandsynligvis gennem denne åbning, der har været adgang til gaden.

På fig. 24 ses også de tykke gulvlag. Ovenpå det omtalte undergrundsgrus fulgte flere sorte, sandede og

formuldede lag, der dækkede det nederste skifte. De indeholdt dyreknoget, uglaserede og glaserede potteskår og knust tegl. Disse lag stammede formentlig fra udgravningen til kælderen og byggeriet. Ovenpå dette lag lå et 15 cm tykt lag af strandsand og derover et tykt lergulv. Dette var forstærket i nordsiden ud for indgangen med en brolægning af små sten. I det nordøstlige hjørne var en cirkulær kumme opbygget af jord og munkesten, formentlig en sivebrønd.

Over kælderniveauet er hele vestmuren af det middelalderlige hus bevaret (fig. 23). Muren er 77 skifter høj og afsluttes foroven af en rem af træ. Senere er dele af murens øverste partier fornyet, og i nordsiden er der bygget til i højden. På murens yderside er to bånd af afhuggede mursten, hvorpå to fladbuede tøndehvæl har hvilet. De spændte over rummet mellem nr. 1 og nr. 3. Også i de yngre murpartier ses flere afhuggede sten, der vidner om en senere sammenbygning af de to huse. Der er endvidere bevaret lidt af det middelalderlige murværk i den vestlige del af sydmuren og sydøsthjørnet. I første stokværk er der en fladbuet åbning og i andet stokværk et mindre, rundbuet vindue, hvor den ydre åbning er en sten mindre end den indre.

Disse to mures indvendige side giver også visse oplysninger fra sig. På vestmuren (fig. 23) er der tre rundbuede nicher, måske spareblændinger som dem i kælderen, samt en skorsten. I begge stokværk ses rester af en kamin, i det første stokværk er der spor af to afhuggede vanger med et stykke sodsværtet mur imellem samt fem rækker ditto i bunden, lagt i sand lige over de murede kælderhvælvinger. Skorstenen var indbygget senere. I sydmurens østlige hjørne var der rester af et smalt, oprindeligt skorstensrør og lige over hvælvene var der i gulvniveau i første stokværk sodsværtede teglsten. Der må således have været et ildsted med en aftrækskanal.

Østmuren, der tidligere stødte op til Overgade 5, var af bindingsværk, og må stamme fra den senere sammenbygning af nr. 3 og nr. 5.

Der er ikke bevaret originale gulve i huset, og dette sammen med murens afhugning gør det umuligt at sige noget om husets nærmere indretning. Midterpilen i kælderen fortsætter ikke op gennem de andre stokværk, så der må have været trælofter i de to stokværk. På indersiden af sydmuren ses en del bjælkehuller, enkelte med tømmerrester. Hvilke, der er oprindelige, kan dog ikke fastslås. Heller ikke tagkonstruktionen er kendt. Vi ved således ikke, hvordan husene vendte i forhold til gaden, om de eventuelt har haft gavlene ud mod den.

Oprindelig har Overgade 1 og 3 stået som to selvstændige huse med en smal slippe imellem. På et senere tidspunkt blev den åbne passage mellem husene nedlagt, og arealet inddraget i Overgade 1 som lange, smalle rum med tøndehvæl.

Også stenhusenes alder og historie har Finn Grandt-Nielsen givet et bud på i samme artikel. Her gøres der rede for ejerforholdene på hjørnearealet, der afgrænses af Overgade, Skomagerstræde og Albani Torv (fig. 25). Dette område ejedes i begyndelsen af 1400-tallet af Jep Pabe, der efter en brand omkring 1420 i området byggede på sydsiden af sin ejendom bl.a. et hus for den vestre ende af Hærstrædet (121). Ved udgravningerne stødte man mellem de to huse på Overgade på brandspor, der antyder at de kan være opført efter denne brand. Dette ville også passe med forskellige bygningsdetaljer som t.eks. de fladbuede blændinger og vinduer. I 1480 besad hans slægtning (søn?) Henrik Pabe området og solgte i 1488 en del af arealet til smedelavet med nøjagtige angivelser af udstrækningen (122). Det drejede sig om en »gård og grund i Sankt Albani Stræde (Skomagerstræde) øst for gaden langs ud med

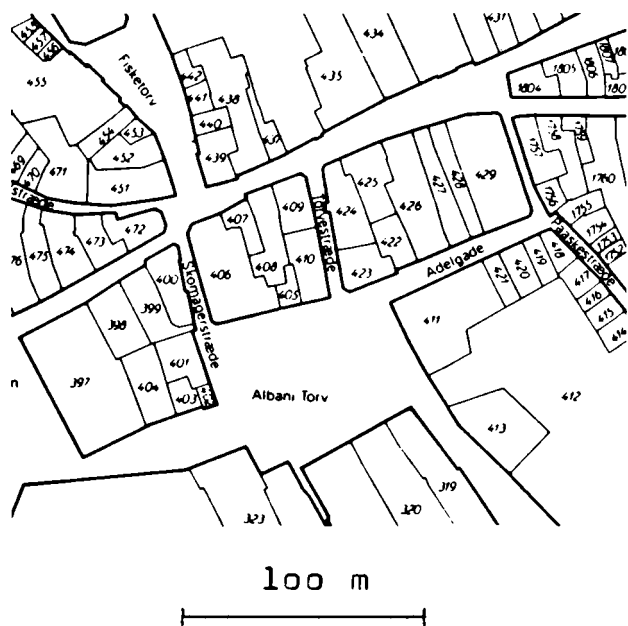

Fig. 25. Udsnit af grundkort over Odense udarbejdet i 1978 på grundlag af en kopi af det originale matrikelkort 1:800 over Odense Købstads byggrunde fra 1883 afstemt i forhold til en luftfotogrammetrisk kortlægning foretaget i 1977. Grundkortet er tegnet for Projekt Middelalderbyen af Odense Magistrat 2. afdeling.

det stræde, der lå til Bispegården (Hærstrædet på nordsiden af Albani Torv, se hus nr. 1). I længden halvtreds alen og en mindre (langs Skomagerstræde) i bredden halvnitten alen med hus og grund, undtagen gadeboden og den jord, den stod på, sydvest for adelhuset«. Et bytingsvidne fra samme år bekræftede handelen, og det fremgår her, at skræddernes lavshus lå nord for den frasolgte ejendom (123). Det flyttedes dog senere, før 1544, til vestsiden af strædet (124). Gadeboden solgte Henrik Pabe til smedelavet i 1491 (125).

På fig. 25 er det den sydvestlige del af matrikel 406, der er beskrevet. Langs Skomagerstræde knapt 30 m og i bredden knapt 11 m.

Men også arealet nord herfor har sandsynligvis været i familien Pabes eje. I 1492 solgte Mads Guldsmid en gård på sydsiden af gaden (Overgade) tværs over mod Sildeboderne (mellem Fisketorvet og Skjolden) til Bartholomæus Læge (126). Mads Guldsmid havde fået brev på den af velbyrdige mand Hr. Jep Pabe, der var præst i Lunde og kannik i Odense (127). Dette betyder ikke nødvendigvis, at Hr. Jep Pabe ejede gården, men måske blot, at han, som i 1480 (128), handlede på Henrik Pabes vegne. Gården beskrives som »den vestre del af stenhuset i længden fra Adelgaden og sydpå til strædet, der ligger til Bispegården, i bredden oppe og nede, som den nordøstlige hjørnestolpe viser næst Mikkell Guldsmids gård med sit tagdryp og så indtil Hans Dungs gård«. Bartholomæus Læge solgte den i 1508 videre til sin søn Hans Bartholomæussen, byfoged i Odense, den senere så berømte Hans Tolder i Aalborg (129). I dette skøde lyder beskrivelsen på hus og jord som »det stenhus østen næst Hans Dunk og vesten næst det hus, som kaldes Herrehuset, oppe og nede ..., undtagen byens jord«. Men allerede året efter solgte Hans Bartholomæussen ejendommen videre til Hans Jacobsen og Mads Guldsmid med beskrivelsen »gård ... tværs over lige mod Sildeboderne sønden Adelgaden og vesten næst op til et stenhus kaldet Herrehuset«. Desuden skulle der svares fire sk. til byen af den jord, porthuset stod på (130).

Som det fremgår er der små variationer i beskrivelserne af den samme ejendom. Af 1492 brevet fremgår det, at grunden i længden strakte sig fra Overgade til Hærstrædet på nordsiden af Albani Torv, dvs. den må ligge øst for det areal, der solgtes til smedelavet. Hvis Skomagerstræde var lidt smallere i middelalderen,

kunne ejendommen godt indbefatte stenhuset på Overgade 1. I brevet står der endvidere, at det var den vestlige del af stenhuset, der solgtes, og at det i bredden strakte sig oppe og nede mellem den nordøstlige hjørnestolpe og til Mikkel Guldsmeds tagdryp og til Hans Dunk. Dvs. Mikkel Guldsmid boede øst for, måske på Overgade 3, og tagdryppet kunne været den lille slippe mellem de to huse. Men hvad med Hans Dunk? Boede han vest for på hjørnet Overgade/Skomagerstræde eller bag Mikkel Guldsmid ud mod Hærstrædet? Seksten år senere får vi det af vide. I de to breve fra 1508 og 1509 beskrives den handlede ejendom som liggende »østen næst« Hans Dunks gård, hvilket betyder, at ejendommen mod øst støder op til Hans Dunks. Udtrykket »østen næst« må ikke forveksles med »næst østen«, der betyder øst for. Enten er der byttet om på verdenshjørnerne i brevene, eller også har Hans Dunk i tidsrummet mellem 1492 og 1508 købt Mikkel Guldsmids ejendom mod Overgade og lagt den til den, han selv ejede, hvis han boede bag Mikkel Guldsmid. Sidstnævnte mulighed sandsynliggøres af, at Mikkel Guldsmid ikke omtales i de to breve fra 1508 og 1509. Af disse breve fremgår det endvidere, at ejendommen mod vest stødte op til Herrehuset, der også var et stenhus. Der kunne godt være plads til et middelalderligt stenhus på hjørnet, men ved udgravningerne blev der ikke fundet bygningsrester af det. Derfor har Finn Grandt-Nielsen sandsynligvis ret i, at Herrehuset er Overgade 1, den handlede ejendom Overgade 3, og at Hans Dunk boede i Overgade 5. Derimod boede Mikkel Guldsmid nok ikke i nr. 1 (131). Betegnelsen Herrehuset forekommer kun i de to nævnte breve, og forleddet angiver, at beboerne er adelige (132). Det var familierne Pabe (133), og de har måske på dette tidspunkt endnu ejt stenhuset på Overgade 1. I 1488 kaldtes huset for Adelhuset (134).

Overgade (10-12?), huse nr. 16 og 17

Disse to huse nævnes i Oluf Bagers låsbrev fra 1584 som de »thuende murede huusse der østen nest hoes« den gård Oluf Bager selv boede i på Overgade. Gården han selv boede i menes at have været den østlige del af nr. 8 og den vestlige del af nr. 10 (135).

Husene er ikke nærmere beskrevet, og det er heller ikke muligt at sige ret meget om deres alder. I samme låsbrev omtales et nyt muret hus, og man må da have lov til at gå ud fra, at ovennævnte to huse ikke er nye. Men nærmere kan vi ikke komme det. Braun og Hogenbergs prospekt angiver på denne strækning blot en række »almindelige« huse langs Overgades nordside.

Overgade (13-17?), hus nr. 18

Huset nævnes i et tingsvidne fra 1545, der angår et spørgsmål om naboskel. I dokumentet besigtiges Peder Christensens gård, der lå mellem to andre gårde. Vest for boede Peder Fust og øst for Arent Guldsmid (136). Sidstnævnte erhvervede siden et stykke jord af byen syd for og mellem sin ejendom og Bispestrædet (det nuværende Påskestræde) (137). Arent Guldsmid må da sandsynligvis have boet hen mod hjørnet af Overgade og Påskestræde.

Vest for Arent Guldsmid lå så Peder Christensens gård; men ejendommens nøjagtige beliggenhed kan ikke angives, da målene ikke er opgivet i tingsvidnet. Ved synet på ejendommen blev der taget mål »oven i gården« langs ud med stenhuset, et »midt i gården« og et »neden i gården« ved brønden. Hvis udtrykket »oven i gården« skal forstås som ud mod gaden, har stenhuset ligget med facaden ud mod Overgade. Der oplyses intet om dets udseende. På denne strækning af Overgade, har husene på Braun og Hogenbergs prospekt alle facade mod gaden.

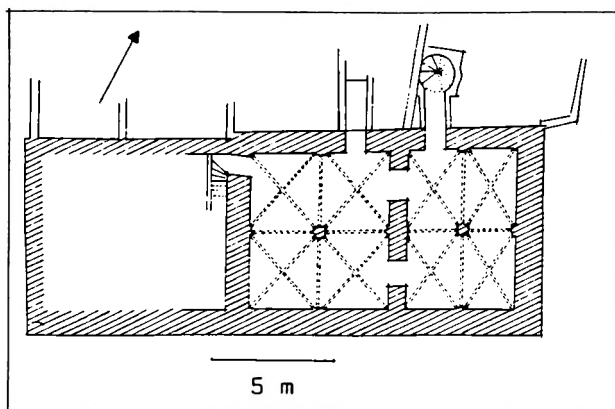

Fig. 26. Overgade 24-26. Efter tegning i Byggearkivet. Slottet. Odense. Sag Overgade 24-26.

Fig. 27. Overgade 26. Del af den krydshvælvede kælder. Kilde: Overgadekvarteret i Odense. Registrant 1981. Odense Magistrat. 2. Afdeling s. 79.

Overgade 24-26, hus nr. 19

På fig. 26 ses planen af kældrene under forhuset. Den østlige har to hvælvede rum, hver med fire krydshvælv, midtpille, kvartstensribber og runde gjordbuer (138). Hvælvenes højde under buerne er 180-210 m (fig. 27). Fra denne krydshvælvede kælder har der været adgang til den vestlige kælder ad en nu »tilstøbt trappe«. På tegningen er der en påskrift ved denne kælder, som lyder »Hvælvinger (tilfyldt 1930)«. Registranten over ejendomme i Overgadekvarteret angiver, at begge forhuse indeholder dele af et to stokværk højt stenhus fra omkring 1500. Huset over den krydshvælvede kælder i nr. 26 har i første stokværk stål, glas og luft, medens andet stokværk har bevaret sit massive middelalderlige murværk (139) (fig. 28).

Det er lidt usikkert, hvem der ejede og boede i denne ejendom i 1500-tallet. Registranten foreslår:

Claus Berg, billedskærer, der ifølge sønnesønnens levnedsskildring fik en ejendom på hjørnet af Overgade og Overstræde overladt af Dronning Christine.

Claus Bergs datter, gift med Hans Madsen Bager, der var ejer indtil 1560.

Christoffer Guldsmid 1560-1576.

Jost Guldsmid fra 1576. Han var svigersøn til Christoffer Guldsmid (140).

Desuden nævner registranten, at ejendommen i 1560 siges at tilhøre Sankt Gertruds Alter i Vor Frue kirke.

Disse oplysninger kan suppleres på forskellig vis, hvilket gør billedet noget broget. I Dronning Christines hofholdningsregnskaber betales i 1510 leje af et hus, hun havde af Sankt Gertruds Alter i Sankt Albani kirke (141). Senere, i 1560, oplyses det, at Hr. Ib Jensen, vikar, forlenede Claus Maler og dennes børn med en gård i Overgade hørende til Sankt Gertruds Alter i Vor Frue kirke, og at denne gård nu indehaves af Hans Madsen Bager gift med Claus Malers datter (142).

Samme år gav kongen sin rettighed på ovennævnte gård som arvelig ejendom til Christoffer Guldsmid mod, at han satte en god købstadsbygning på den. I brevet oplyses, at Hr. Ib Jensen var vikar til Jomfru Marie Alter (143)!

Som det ses, er der nogen forvirring omkring alter og kirke. Der kan dog ikke være tale om, at gården ejedes af Sankt Gertruds Alter ved Sankt Albani kirke, idet denne gård lå på hjørnet af Overgade og Påskestræde, nr. 19, dvs. ved siden af Arent Guldsmids ejendom, som omtales under hus nr. 18 (144).

En anden mulighed foreligger også. I låsbrevet fra 1548 over kansler Johan Friis' ejendomme nævnes en gård, som Gert Badskærer boede i. Den lå på Overgade næst østen hos Hans Unkersens gård og rakte ud i længden fra Adelgaden og til Sortebrødrestræde (nu Overstræde) med et stenhus, som stod derpå (145). Hans Unkersens gårds beliggenhed fremgår af et brev, hvori købmandsgildets lavsgård beskrives som liggende norden fra de nederste Fiskebænke (Sildeboderne på fig. 29) og østen næst Hans Unkersens gård (146). Rækkefølgen på disse ejendomme fra vest mod øst synes da at være – købmandsgildets gård, Hans Unkersens gård og Johan Friis' gård op til hjørnet.

Claus Bergs bolig kunne da passende ligge på det andet hjørne, Overgade 28-30, som det også hidtil har været opfattelsen (147).

Overgade 28, hus nr. 20

Forhuset står på en kampestenssat kælder og har bag pudset, fig. 28, svære teglstensmure og fladbuede vinduesstik. Men det er i tidens løb blevet stærkt ombygget (148). Da der endnu ikke er foretaget en bygningsarkæologisk undersøgelse af huset, er det ikke muligt at beskrive bygningens middelalderlige dele nærmere.

Fig. 28. Overgades nordside. T.v. nr. 24-26, dernæst på den anden side af Overstræde nr. 28. Kilde: Overgadekvarteret i Odense. Registrant 1981. Odense Magistrat. 2. Afdeling s. 79.

Ejendommen er første gang omtalt i 1433, da Erik af Pommern på rettertinget tildømte Hans Mule den gård, han selv boede i. Beliggenheden angives som rækkende fra den almindelige gade og til Sortebrødreklosteret, liggende »for østen næst« Sortebrødreklosters Stræde (nu Overstræde) med stenhus og træhus m.m. undtagen byggestedet mellem borgmester Jens Clementsens gård og Hans Mules port, som Jes Haysen havde i værge (149). Ejendommen strakte sig således fra Overgade til klosteret øst for Overstræde. Mu-

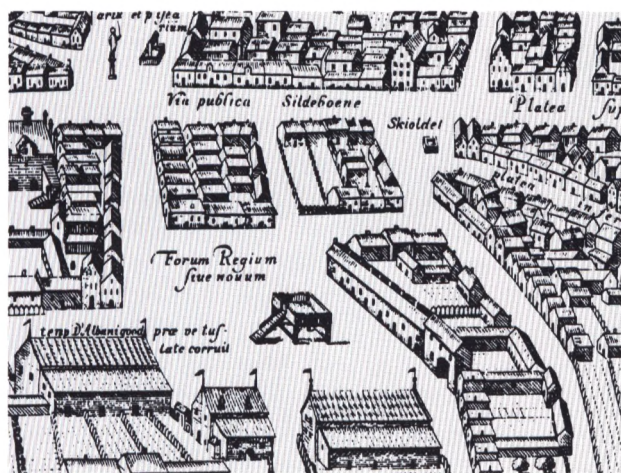

Fig. 29. Udsnit af Braun og Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* Bd. V. Pl. 30, Köln 1598.

ligvis har den været i familien Mules eje uafbrudt frem til midten af 1600-tallet. I en kontrakt mellem Christen Mule og den stridbare Hans Mule fra 1573 omtales den fædrene gård på Overgade (150). Claus Mule boede i 1600-tallet i Overgade 28, hvortil også hørte det nuværende nummer 30 kaldet Apostelgården på grund af udskårne billeder, der endnu kunne ses i begyndelsen af 1800-tallet (151). G. L. Wad citerer Jacob Bircherods beskrivelse af Claus Mules gård med en stor stue kaldet »kongens stue», hvori der var en skorsten (kamin?) med Mulernes og Kotternes våben og årstallet 1636. Jacob Bircherod omtaler også gården som de gamle Mulers gård og beretter, at den ovenfor omtalte Hans Mule boede i den. At G. L. Wad ikke kan få sidstnævnte oplysning til at stemme overens med C. T. Engelstofts og hans egen opfattelse af Hans Mules ejendommens beliggenhed, skyldes, at de opfattede det middelalderlige Sortebrødrekloster Stræde som

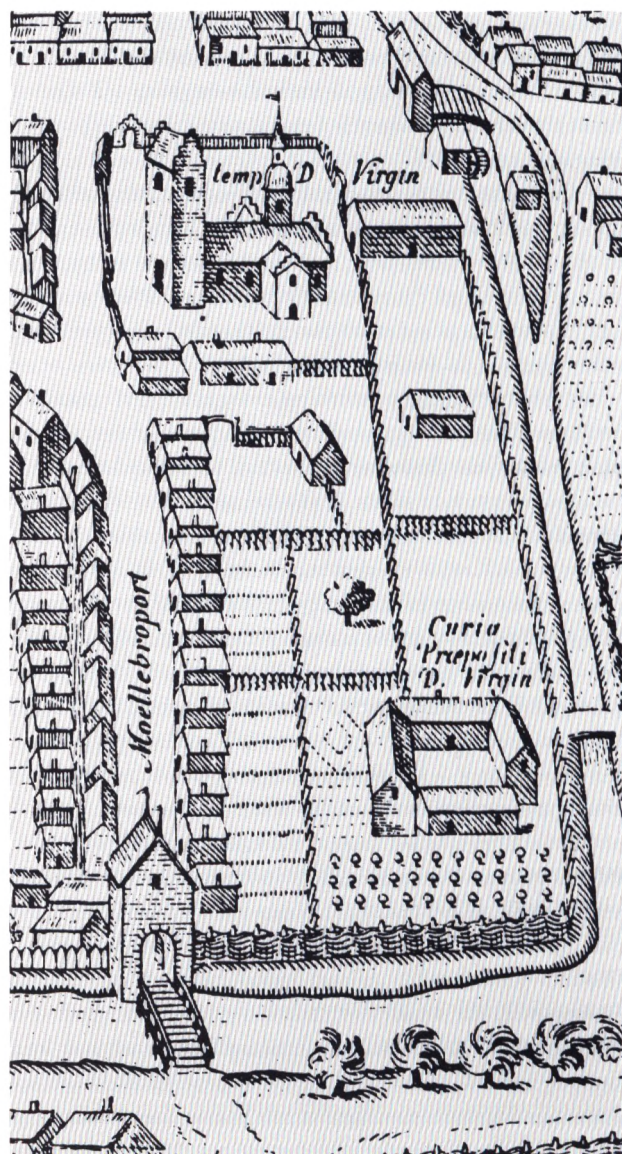

Fig. 30. Udsnit af Braun og Hogenberg: *Civitates orbis terrarum* Bd. V. Pl. 30, Köln 1598. 21. Provstegården.

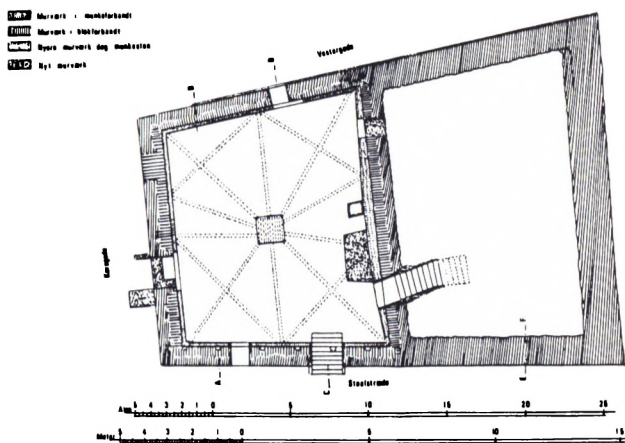

Fig. 31. Grundplan af »Priorgården« Vestergade 1. Kælderen opmålt af Aage H. Mathiesen 1897. Kilde: Ebbe Hædersdal, *Priorgården i Odense*. Hikuin 7, Højbjerg 1981, s. 152.

den nuværende Claus Bergs Gade (152). Men udgravninger i perioden 1971-1981 klarlagde store dele af Sortebrødre klostres plan og afdækkede herunder også fundamentsrester, der kan tolkes som dele af klosterets portbygning. Denne opdagelse, klosterets placering i øvrigt samt beskrivelsen af Johan Friis' gård i 1548 (se under hus nr. 19) gør det rimeligt at tolke middelalderens Sortebrødre klostres Stræde som det nuværende Overstræde (153).

At familien Mule måske ejede gården og dermed stenhuset uafbrudt gennem godt 200 år forhindrer ikke, at Claus Berg i begyndelsen af 1500-tallet kan have boet der.

Overgade, hus nr. 21 – Provstegården

Provsten i Odense omtales første gang kort før midten af 1100-tallet (154), medens provstegården først nævnes i 1466 (155). I begyndelsen af 1500-tallet skal den

være nedrevet af biskop Jens Andersen Beldenak og materialerne anvendt til bispegården (156). I 1528 og senere omtales provstegården igen (157). Om det er en ny eller den gamle, og om den eventuelt er flyttet, vides ikke. Ingen af kilderne siger noget om beliggenhed eller udseende.

Provsten var, første gang vi hører om ham, tilknyttet Sankt Albani kirke, og har da formentlig haft sin residens i nærheden af denne. Fra senest begyndelsen af 1300-tallet hørte han til Vor Frue kirke og skole (158), og har da sandsynligvis boet i nærheden af disse institutioner. På Braun og Hogenbergs prospekt, fig. 30, ses provstegården sydøst for kirken ned mod Odense Å, muligvis er det den senmiddelalderlige provstegård, der her er vist. Der er ikke fundet bygningslevn i området.

Vestergade 1, hus nr. 22 – »Priorgården«

Også denne gård faldt i slutningen af forrige århundrede. Den lå på hjørnet af Stålstræde, Korsgade og Vestergade. Før nedrivningen blev bygningen opmålt og undersøgt af arkitekt Aage H. Mathiessen, hvis beretning, tegninger og planer er udgangspunkt for Ebbe Hædersdals behandling fra 1981 (159). Her nåede han frem til følgende resultater.

Kælderens østgavl havde oprindelig to åbninger, der senere tilmuredes, se fig. 31. Den nordligste var en meget bred, fladbuget åbning, der tilsyneladende sad i middelalderligt murværk, og som måske har været den oprindelige indgang til kælderen. Den sydlige åbning var smallere og har muligvis været et vindue. I nordmuren sås en række bjælkehuller, der sikkert stammede fra et fladt bjælkeloft. Senere indbyggedes en midterpille og en halvstensmur som vederlag for krydshvælv.

Over kælderen var bygningen to stokværk høj. Mu-

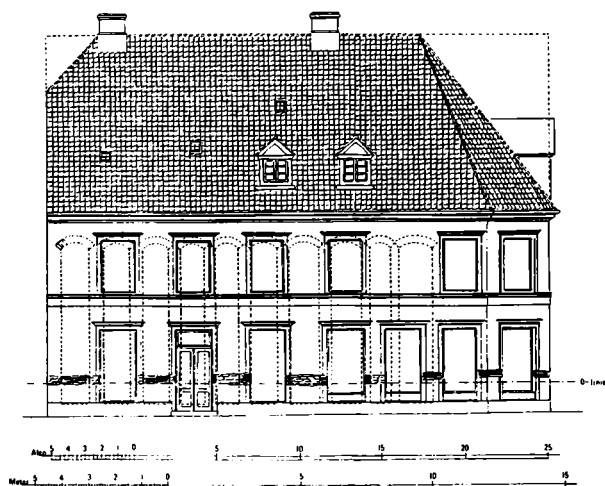

Fig. 32. »Priorgården« Vestergade 1. Facaden mod Vestergade opmålt af Aage H. Mathiesen 1897. Kilde: Ebbe Hædersdal, *Priorgården i Odense*, Hikuin 7, Højbjerg 1981, s. 150.

ren mod Vestergade var i munkeforbandt, og facaden var inddelt i fladbuede blændinger gennem begge stokværk (fig. 32). Vedrørende muren mod Stålstræde gøres der i artikelen opmærksom på uoverensstemmelser mellem betegnelserne på facadetegningen og på betegnelserne på plan og i beretning. Facaden var også her inddelt af gennemgående blændinger, der afsluttedes foroven af kurvehanksbuer (fig. 33). Dette træk daterer denne facade til midten af 1500-tallet, eventuelt kan der være tale om en efterreformatorisk ombygning. Der var bevaret en oprindelig vinduesåbning i 1. stokværk ud mod Stålstræde vest for den senere døråbning. Denne sad på det eneste sted, hvor der ingen blænding var. Det må betyde, at der formentlig altid har været en indgang på dette sted. Der var også spor af nicher, sandsynligvis vinduesnicher, indvendigt øst

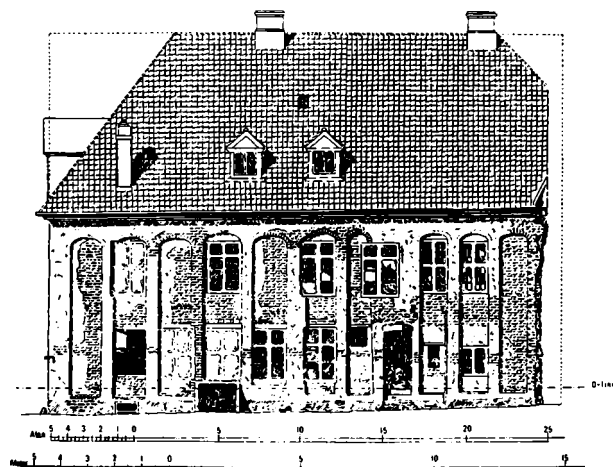

Fig. 33. »Priorgården« Vestergade 1. Facaden mod Stålstræde opmålt af Aage H. Mathiesen 1897. Kilde: Ebbe Hædersdal, *Priorgården i Odense*, Hikuin 7, Højbjerg 1981, s. 151.

for døråbningen. De indvendige, tilmurede nicher i 2. stokværk ud mod Stålstræde passer ikke med de ydre blændinger og har således ikke været vinduesnicher.

Ud over disse blændinger skal bygningen også have været smykket af helgenbilleder, hvoraf ét endnu i begyndelsen af 1800-tallet var indmuret i vestgavlen, hvortil den var blevet flyttet efter nedrivningen af østgavlens sydøsthjørne mod Vestergade.

Denne østgavl mod Korsgade var af nyere murværk og sydøsthjørnet blev fjernet i 1829 af færdselsmæssige grunde (der er intet nyt under solen). Vestgavlen var siden 1700-tallet af bindingsværk.

Fire fag af det middelalderlige tagværk var bevaret. Det havde 3 hanebånd, de 2 var understøttet af skræstivere og hele konstruktionen var afstivet med lange krydsbånd. Spærenes fod hvilede på 2 remme i muren.

På grundlag af paralleller i dansk og skånsk materiale daterer Ebbe Hædersdal bygningens ældste dele til begyndelsen af 1500-tallet, og han sporer traditionen om dens tilknytning til Helligåndshuset og dermed navnet »Priorgården« tilbage til historikeren Vedel Simonsen. Men som der gøres opmærksom på, kan gårdens ejere kun følges tilbage til 1600-tallet. Hvem der har ejet den tidligere vides ikke.

Vestergade 15, hus? nr. 23

I forhuset er der rester af en bindingsværksbygning fra 1577. Fem en halv m fra forhusets bagside så Chr. Axel Jensen i 1902 rester af middelalderligt murværk, der syntes af fortsætte ind under nabogrunden mod øst. Murstykket var elleve skifter højt og af røde teglsten (27 cm × 13 cm × 9 cm) i uregelmæssigt munkeskifte. Overfor dette stykke skulle der i ca. 1 m afstand have været et lignende murstykke med en jernkrampe. Muligvis var der tale om en døråbning. Desuden så han et murhjørne, som blev fjernet ved sænkningen af gårdens niveau (160).

Det er således usikkert, om det er et hus eller en del af en mur, der omtales i et par avisartikler fra 1870'erne. På Vestergade 17 stødte man i 1877 under en sidebygning på resterne af en nord-sydgående munkestensmur, der stod direkte på »Jorden«. Muren, der var ti alen lang, en trekvart alen tyk og to alen høj, lå en alen under overfladen. I den sydlige ende af dette murstykke var der et kvadratisk rum med fire en halv alen lange mure af samme beskaffenhed som den nord-sydgående mure. Der var en døråbning ind til rummet med vanger af formsten og en rest af et dørhængsel. Fra bunden af rummet var der rester af en muret vindeltrappe (161). Et par år senere stødte man under afgravning på Vestergade 25 også på resterne af en tyk mur. Den var hestekoformet og fortsatte bagud mod

Gråbrødre kloster (162). Murstykkerne på nr. 17 og 25 har, som avisartiklerne også er inde på, sandsynligvis været en del af Gråbrødre klostres mur.

Vestergade (21 eller 23?), hus nr. 24

Om dette hus er der kun en enkelt skriftlig efterretning fra 1346, da rådmænd Henrik Schermer med hustru og søn testamenterede en grund til Gråbrødre kloster liggende syd for klosterets kirke som en gennemgang til denne. I længden strakte grunden sig fra kirkegården til Algaden (Vestergade), i bredden fra Lars Vezelius' bygninger indtil stenhuset, i Hamsforts afskrift »domum lapideam« (163). Denne gennemgang er det nuværende Lille Gråbrødrestræde (164), som da har været flankeret af Lars Vezelius' bygninger og stenhuset. Om dette stenhus så har ligget på den østlige side, som angivet på fig. 1, eller på den vestlige, og hvem, der har ejet det, vides ikke.

4. Sammenfatning

Bortset fra kirker og klostre, der tidligt bygges i sten, er der kun et enkelt vidnesbyrd om et stenhus før 1400-1500-årene. Dette kan ikke tages til indtægt for, at der ikke skulle have været andre. Der er så stor usikkerhed på så mange felter, at det er halsløs gerning at give et bud på, hvor mange stenhuse, der til forskellig tid har været i Odense, og hvor stor en andel af den samlede bebyggelse, de har udgjort. Materialet er også for spinkelt til generelle udsagn om stenhusenes placering i bebyggelsesmønsteret, selvom de fleste af de her behandlede har ligget ud til gaden.

Derimod er vi på lidt sikrere grund hvad angår byggemateriale og ejerforhold.

Byggematerialet har i de tilfælde, det har kunnet registreres, været teglsten.

Af de kendte stenhuse hører de ti til den gejstlige

sfære, som dele af eller selvstændige institutioner – Bispegård, Provstegård, domhus, to skoler, et hospital, to vikariesidensers samt to udlejningsejendomme, der skulle finansiere alter og vikarie. Yderligere tre huse hører til blandt institutioner – Dronning Christines gård, der blev et kloster, byens rådhus samt et gildeshus.

Fire huses tilhørsforhold er ikke kendt. Tilbage bliver syv huse ejet af enkeltpersoner, i hvert fald for en tid. Trods skævhederne i kildematerialet er der måske en linie i dette. Muligvis blev teglstensbyggeriet især iværksat af institutionerne, fortrinsvis de gejstlige. Det var også dem, der ejede teglværker. Såvel Sankt Hans klostres teglgård som Sankt Knuds klostres ved »Hesteborg« (Hesbjerg) er omtalt i kilderne (165).

Noter

- * Artiklen er et biprodukt af arbejdet for projekt »Middelalderbyen« under Statens humanistiske Forskningsråd, hvor Odense var blandt de byer, der udvalgte til en undersøgelse af danske byers alder og topografiske udvikling.

1. J. P. Trap, Danmark. Odense Amt V, 1. 5. udg. København 1956, s. 88.
2. Fra boplads til bispeby. Odense til 1559. Ved H. Thrane, T. Nyberg, F. Grandt-Nielsen og M. Venge. Odense 1982, s. 161.
3. Det gælder Bispearkivet, arkiverne fra to sognekirker Sankt Albani og Vor Frue, de øvrige klostre – Gråbrødre, Sortebrødre, Dalum og Sankt Clara, og hospitalerne Sankt Jørgens Gård og Helligåndshospitalet.
4. E. Albrechtsen, Albani Torv. Fynske Minder 1956 s. 210-212.
5. Som note 4.
6. KancBrevb 1580-83 s. 405 og VedelsBidrag II, 2 s. 200-201: 1581, 15/12 Frederik II's markedordning for Odense. Kongen overlod her den hyldningsplads, han havde ladet anlægge i

- 1580, til byen. Se også KancBrevb 1580-83 s. 12: 1580, 14/1, s. 33: 1580, 24/3, s. 122: 1580, 5/8 og VedelsBidrag II, 2 s. 196: 1580.
7. 1480, 21/2 Odense bispeting. Dokument i privat eje, afskrift i RA ved Arkivar Thelma Jexlev. AktstFyn I nr. 40 s. 68: 1480, 20/3.
8. Skrår I nr. 24 s. 182-192: 1435, 14/2.
9. ÆA V s. 212 F 15-16 og VedelsBidrag II, 2 s. 46: 1547.
10. Albani Kirke og Torv. E. Arentoft, V. Brandt og F. Grandt-Nielsen. Odense 1985, s. 37-39. Strædet er desuden omtalt i RettertgD II s. 487-490: 1537, 24/8 som »thett strede synden sancti Albani kier(cke)gaardt oc aeen«.
11. KancBrevb 1561-65 s. 534: 1564, 13/12.
12. KancBrevb 1566-70 s. 473 med henvisninger: 1569, 21/6.
13. Som note 12.
14. KancBrevb 1576-79 s. 370: 1578, 2/6.
15. G. L. Wad, Fra Fyens Fortid. Samlinger og Studier IV, København 1924, s. 43-44: 1584, 30/6.
16. Se note 9.
17. Danmarks stednavne 14. Odense amts bebyggelsesnavne. Ved John Kousgård Sørensen. København 1969, s. 10.
18. Det følgende bygger på J. Nielsen og E. Arentoft, Et stenhus fra 1500-aarene i Odense. Bygningsarkæologiske Studier 1984 s. 61-66.
19. Som note 18.
20. RettertgD II s. 487-490: 1537, 24/8.
21. ÆA V s. 185-186: 1549.
22. Som note 7.
23. J. P. Trap anførte arbejde s. 70-71.
24. Albani Kirke og Torv s. 66.
25. MGO Arkivmappe Det adelige Jomfrukloster – Bispegården. Beretning ved J. Nielsen november 1977.
26. A. Huitfeldt, Danmarks Riges Krønike. Christian III's Historie 1595. 4°. Genoptryk København 1976, (s.) Kijf.
27. KancBrevb 1566-70 s. 15: 1566, 29/11, s. 646: 1570, 29/11.
28. KancBrevb 1571-75 s. 655 f.: 1575, 28/7.
29. A. Huitfeldt, Bispekrøniken. Den Geistlige Histori offuer alt Danmarckis Rige 1604. 4°. Genoptryk København 1978, (s.) Lij-Lijj.
30. DaMag I, II s. 16-22: 1548, 1/5, Christian III's vidimation af Mogens Krafsses testamente af 1474, 16/10 og af kannikernes fundats af 1477.
31. KancBrevb 1551-55 s. 118: 1552, 6/2.

32. DaMag 1, II s. 23: 1552, 4/12.
33. DaMag 1, II s. 23-24: 1552, 7/12 og 1558, 9/7.
34. DaKirkelove II nr. 158 s. 114-115: 1568, 9/9. Mourids Podebusk og Henrik Podebusk, J. P. Trap anførte arbejde s. 340. Erich Pontoppidan, Den Danske Atlas VI (ved Hans de Hoffmann), København 1774, s. 578. C. T. Engelstoft, Odense Byes Historie. 2. udg., Odense 1880, s. 224.
35. G. L. Wad anførte arbejde III, København 1921 s. 59 ff.
36. C. T. Engelstoft anførte arbejde s. 224 med note 3.
37. DiplDan 2, I nr. 241: 1257. Afskrift i Odensebogen.
38. DiplDan 2, III nr. 336: 1288. Sankt Knuds klostres registratur er fra 1548 f.
39. DiplDan 2, XI nr. 203: 1335, 17/3. Orig.
40. SRD I s. 314. Hamsforts referat.
41. DiplDan 3, III nr. 16: 1348, 12/4. Hamsforts referat.
42. SRD I s. 308-309: 1354. Hamsforts referat.
43. Rep 1, III nr. 6896 og Rep 2, III s. 605: 1437, 28/8.
44. Som note 7.
45. H. Matthiessen i Odense Bys Historie. Udg. H. St. Holbeck, Odense 1926 s. 454.
46. DrChri s. 238: 1506 maj? DaKancReg s. 127-128: 1540, 13/5. KancBrevb 1584-88 s. 510: 1586, 20/5.
47. DaMag 4, IV s. 335, tegnelser: 1551, 26/12.
48. C. T. Engelstoft anførte arbejde s. 388 og s. 420-421.
49. Sammesteds s. 503.
50. Sammesteds s. 580-581.
51. Sammesteds s. 72 og s. 479.
52. MGO 13/1861. Pladen med relieffet er 114 cm høj og 53½ cm bred. Skjoldets form er af italiensk type, anvendt i paveåbner også i vore dage, f.eks. Pave Johannes 23.s. Skjoldet har sky-skåret tværbjelke og derover en halvmåne. Over skjoldet ses en bispehue og palliet hvilende på to korslagte bispestave. Pladen med indskriften er 60 cm høj og 53½ cm bred.
53. DaKancReg s. 414: 1549, 25/4.
54. C. T. Engelstoft anførte arbejde s. 72-73.
55. DiplDan 2, VIII nr. 132-133.
56. DiplDan 2, VIII nr. 131.
57. Odense Katedralskoles Historie 1283-1983 af A. Riising, Aa. Fasmer Blomberg, E. Pedersen og H. H. Jacobsen, Odense 1984 s. 16.
58. DiplDan 2, VIII nr. 133.
59. Odense Katedralskoles Historie s. 16.
60. Rettertgd I s. 795.
61. APD IV nr. 2834: 1482, 7 el. (19)/9.
62. DiplAM I s. 157-158. Overenskomst om skolevæsenet mellem Sankt Knuds kloster og Sankt Hans kloster.
63. Pontoppidan, Danske Atlas VI s. 602.
64. T. Dahlerup, Det danske Sysselprovsti i Middelalderen, København 1968, s. 229 og s. 230 med noter.
65. J. P. Trap anførte arbejde s. 46.
66. C. T. Engelstoft anførte arbejde s. 75.
67. Rep 2, VII nr. 12161: 1512, 7/4.
68. Rep 1, III nr. 7352: 1443, 11/8. Rep 1, III nr. 7244: 1442, 14/5. Rep 2, I nr. 1332: 1461, 13/7. Rep 2, I nr. 1411: 1462, 27/1.
69. Rep 1, III nr. 7781: 1448, 7/5.
70. VedelSBidrag II, 1 s. 132-133: 1514, 25/5. RA Odense Tillæg: 1516, 29/8.
71. Den nyeste bispegård er opført i 1916 og afløste den fra 1804. Vestergadekvarteret i Odense. Registrant 1984. Odense Magistrat. 2. afdeling s. 81-82.
72. V. Lorenzen, De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie, København 1914 s. 71.
73. Johs. Hertz, Some Examples of Medieval Hypocausts in Denmark. Château Gaillard VII, Caen 1975, s. 127-139.
74. Scr.Min II s. 304.
75. APD VI nr. 4681: 1519 15(25)/2 og APD VI s. 4683: 1519, 25/2.
76. Som note 74.
77. AllenAktst nr. 226 s. 477-79: 1527, 30/5.
78. DaMag 1, VI s. 49-54: 1537, 15/7.
79. DaKirkelove I s. 17-19.
80. MGO 11/1929. Fyns Venstreblad 6/4-1929 og Fyns Tidende 6/4-1929.
81. G. L. Wad IV s. 24-31.
82. DrChri s. 336: 1509.
83. Sammesteds s. 322: 1509.
84. Sammesteds s. 353-354: 1510.
85. Som note 72.
86. Badstuen – DrChri s. 371 og s. 389: 1511. Kælder – DrChri s. 282: 1507.
87. Odense Katedralskoles Historie s. 44 og s. 272-276.
88. Rettertgd I s. 612-613: 1537, 24/8.
89. Se A. Riisings afsnit i Odense Katedralskoles Historie.
90. DiplDan 1, I nr. 343: 988, 18/3.
91. DiplDan 1, II nr. 42: 1117, 13/10.
92. Som note 89.

93. DiplDan 2, II nr. 289 og Anne Riising i Odense Katedralskoles Historie s. 13 f.
94. SRD I, 1271 – Othoniæ Canutiorum Prior Hennechinus fuit de Scholis puerilibus bene meritis. Årstallet er forkert, idet biskop Jens fungerede 1283-1286. SRD VII s. 224, Biskop Jens 2. af Odense – Ludum etiam litterarium Othoniæ pueris liberarum artium doctrina instituendis aperuit rogatu Hennechini Prioris Canutiorum.
95. Odense Katedralskoles Historie s. 14.
96. Som note 95.
97. DiplDan 2, V nr. 309: 1304, 10/3.
98. DiplDan 2, V nr. 302: (1304, 6/3-1339) og sammesteds 3, III nr. 119: 1349, 22/2. Særslev kirke henlægges til skolen.
99. DiplDan 3, III nr. 209: 1349, 29/11.
100. Rep 1, III nr. 6710: 1434, 9/7.
101. SRD VII s. 235.
102. DrChri s. 281, s. 369 og s. 407.
103. DaKancReg s. 206: 1541, 12/11.
104. DaKirkelove I s. 394-95: 1554, 4/12. Sankt Albani kirke blev udliciteret til andet formål – AktstFyn I nr. 33 s. 62: 1542, 4/6.
105. DaMag 4, I s. 367-368: 1462, 3/2. Fru Elsebe boede der også i 1433 – Rep 1, III nr. 6663 s-u.
106. V. Hermansen, Sct. Hans Præstegaard i Odense. Bygningens Historie gennem 400 Aar. Fyenske Aarbøger II, Odense 1942-1946, s. 24-51.
107. DiplDan 2, II nr. 425 og sammesteds 2, XII s 193: 1280. »Item breff paa closthers gresganng paa Otthennsze Heedth tiill closthers quegg, fore Lyckemarck, byenn fick fraa closter«. Referatet er fra 1558.
Vedel Simonsen refererer i indberetninger i Rigsarkivet – Tingsvidne at commenderen i Sankt Hans havde fremlagt den Odense Magistrats brev og skriftlige tilladelse af 1280 på fægang i Lykkemarken for klosterets kreaturer, 1410.
Paludan-Müller, Om St. Hans Kloster i Odense s. 14 – findes det første spor til Johannitterne i Odense i et dokument, som Urias Jacobi, commender, producerede år 1410: det er en år 1280 af Odense Magistrat meddelt tilladelse på fægang i Ålykken for Sankt Hans brødres kreaturer.
Vedel Simonsens og Paludan-Müllers referater kunne måske tænkes at vedrøre et andet brev, end det i klosterets registratur.
108. DiplDan 2, VI nr. 346: 1311, 1/7.
109. DiplDan 2, X nr. 117: 1329, 6/6.
110. DiplDan 2, XII nr. 135: 1339, 16/1.
111. DaMag 1, I s. 293-298: 1503, 11/8.
112. E. Reitsel-Nielsen, Johanniterordenens Historie med særligt henblik på de nordiske lande I, København 1984, s. 173.
113. VedelSBidrag III, I s. 152-153: 1503, 25/11.
114. DrChri s. 123 og s. 125.
115. DrChri s. 264: 1507, s. 300: 1508, s. 357: 1510.
116. H. de Hofman: Samlinger af Publique og Private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, som forefindes udi Danmark og Norge V, København 1760, s. 149-150: 1540, 3/5.
117. DaKirkelove I s. 191-193: 1541, 14/11.
118. KancBrevb 1588-92 s. 184: 1589, 5/6, sammesteds 1593-96 s. 589: 1596, 16/2.
119. LAOd Odense Bys tingbog 1635-36 fol. 29v, hos Victor Hermansen. Selve reparationen fremgår af RA Odensegårds Lens regnskab 1635-36 med bilag, ditto 1638-39 hvori findes – Regnskab fra Fastelavn 1635 til 1639 over istandsættelse af Odense Sct. Hans Kirke, Sognepræst-, Kapellan- og Orgelmesterresidens.
120. F. Grandt-Nielsen, To middelalderlige stenhuse i Odense. Fynske Minder 1970, s. 133-167.
121. Som note 7.
122. Skråer II nr. 44 s. 191-192: 1488, 17/1.
123. AktstFyn II nr. 45 s. 69-70: 1488, 15/9.
124. AktstFyn II nr. 44 s. 67-68: 1544, 24/6.
125. Rep 2, IV nr. 6965: 1491, 10/8.
126. Rep 2, IV nr. 7093: 1492, 23/3.
127. Som note 122 og 125.
128. Som note 7.
129. DiplKbh IV nr. 288 s. 301: 1508, 8/8.
130. Rep 2, VI nr. 11223: 1509, 12/3.
131. Som note 120 og i Albani Kirke & Torv s. 69.
132. Danmarks stednavne 14 s. 7.
133. Danske adelsvåbener. En heraldisk nøgle. Ved S. Tito Achen, København 1973, s. 131 og s. 219.
134. Som note 122.
135. G. L. Wad IV s. 24-31 med note 1: 1584, 26/9.
136. AM XI, 13: 1545, 22/6.
137. AM XIII, 1: 1556, 7/1.
138. H. Matthiessen i Odense Bys Historie 1926 s. 455 samt Byggearkivet Slottet. Odense. Sag Overgade 24-26. 1968.
139. Overgadekvarteret i Odense. Registrant 1981. Odense Magistrat. 2. Afdeling, s. 105-106.
140. Transaktionen i 1576 belyses i H. de Hofmans anførte arbejde

- V s. 182. Med skattelisten 1578-79, må menes Odense bys mandtalsregister og skattebog i LAOd Odense Magistrats Arkiv. Regnskaber over Kommunale Skatter 1552-1690. Læg Regnskaber over Kommunale Skatter 1578-79. Af dem fremgår det blot, at Jost Guldsmid boede i 10. rode, der bl.a. omfattede den nordlige del af Overgade fra Skjolden og til Pjenteport.
141. DrChri s. 369.
 142. KancBrevb 1556-60 s. 361: 1560, 9/2.
 143. Sammesteds s. 367: 1560, 28/2.
 144. Rep 2, V nr. 8802: 1499, 3/5. FrIReg s. 171: 1528, 23/7. DaKancReg s. 88: 1539, 15/4. Rettertgd I s. 540-542: 1539, 8/6. Sammesteds II s. 156-158: 1543, 12/6.
 145. AktstFyn II nr. 81 s. 58-66: 1548, 14/5.
 146. LAOd Odense Magistrats Arkiv. Dokumenter til Rådstueprotokollen 1530-99: 1549, 10/9.
 147. Bl.a. C. T. Engelstoft anførte arbejde s. 133.
 148. H. Matthiessen som note 138. P. K. Madsen, Registrering af jordfaste fortidsminder i Odense foretaget for Fredningsstyrelsen på grundlag af Projekt middelalderbyens indsamlede materiale, nov. 1981-jan. 1982, s. 66-67.
 149. Rep 1, III nr. 6626: 1433, 10/6.
 150. G. L. Wad anførte arbejde I s. 84-85.
 151. Sammesteds s. 109-110.
 152. Sammesteds s. 83-84.
 153. J. Vellev, Et middelalderligt bronzestøberi i Odense. Fynske Minder 1984, s. 43.
 154. DiplDan I, II nr. 71: (1137-1146).
 155. Rep 2, I nr. 2007: 1466, 5/1.
 156. Se note 23. Arild Huitfeldt anførte arbejde Kong Hans s. 296 har årstallet 1512.
 157. RegDan *12289: 1528, 2(?) / 5. AktstFyn I nr. 45 s. 71-73: 1534, 27/4. Rettertgd I s. 643-644: 1543, 15/6. KancBrevb 1580-83 s. 129-30: 1580, 21/8.
 158. Se note 56, 60 og 61 samt T. Dahlerup anførte arbejde s. 218 ff.
 159. E. Hædersdal, Priorgården i Odense, Hikuin 7, Højbjerg 1981, s. 149-162. Desuden V. Lorenzen, De danske Helligaandsklostres Bygningshistorie, København 1912, s. 38-40.
 160. Nationalmuseet 2. afdeling. Beretning ved Chr. Axel Jensen, september 1902.
 161. Fyens Stiftstidende 15/2-1877.
 162. Fyens Stiftstidende 3/5-1879.
 163. DiplDan 3, II nr. 307: 1346.
 164. A. S. Christensen, Lidt om torve og gader i det middelalderlige Odense, Hikuin 7, Højbjerg 1981, s. 55-56.
 165. ÆA V s. 616 C 2 og C 5: 1495, Sankt Hans klostres teglgård. DrChri s. 304-5: 1508, Sankt Knuds kloster leverede mursten til byggeriet på Dronning Christines gård.

Forkortelser

- AktstFyn* Aktstykker for største Delen hidtil utrykte, til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid I-II. Udg. Fyens Stifts Literaire Selskab, Odense 1841-45.
- AllenAktst* – Breve og Aktsstykker til Oplysning af Christian II's og Frederik I's Historie. Udg. C. F. Allen, København 1854.
- AM* – Arnamagnæanske Samling, Det Arnamagnæanske Institut.
- APD* – Acta Pontificium Danica. Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark I-VII. Udg. A. Krarup et W. Norvin, København 1912.
- DaKancReg* – Danske Kancelliregistranter 1535-1550. Udg. Kr. Erslev & W. Møllerup, København 1881-82.
- DaKirkelove* – Danske Kirkelove 1536-1683 I-III. Ved H. F. Rørdam, København 1883-89.
- DaMag* – (Nye) Danske Magazin 1.-(8.) rk., København 1745 ff.
- DiplAM* – Diplomatarium Arnæ-Magnæanum sive Collectio diplomatum historiam atque jura Daniæ Norvegicæ et vicinarum regionum illustratum I-II. Ved G. J. Thorkelin, København 1786.
- DiplDan* – Diplomatarium Danicum 1. rk. bd. I-VI. København 1957 ff. 2. rk. bd. I-XII, København 1938-60. 3. rk. bd. I-ff, København 1958 ff.
- DiplKbh* – Kjøbenhavns Diplomatarium I-VIII. Udg. O. Nielsen, København 1872-87.
- DrChri* – Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. Udg. William Christensen, København 1904.
- FrIReg* – Kong Frederik den Førstes danske Registranter. Udg. Kr. Erslev & W. Møllerup, København 1879.
- KancBrevb* – Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold 1551-(1645). Udg. Rigsarkivet, København 1885-(1968).

LAOd – Landsarkivet for Fyn, Odense.

MGO – Møntergården, Odense.

RA – Rigsarkivet, København.

RegDan – Regesta diplomatica historiae Danicae. Ser. 1, I-II, København 1843-70. Ser. 2, I-II, København 1889-1907.

Rep – Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis 1. rk. bd. I-IV, København 1894-1912. 2. rk. bd. I-IX, København 1928-39.

Rettertgd – Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid I-II. Ved Troels Dahlerup, København 1959-69.

ScrMin – Scriptores minores historiae Danicae medii aevi I-II. Udg. M. Cl. Gertz, København 1917-22.

Skråer – Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I-II. Ved C. Nyrop, København 1895-1904.

SRD – Scriptores rerum Danicarum medii Aevi I-IX. Udg. J. Langebek m.fl., København 1772-1878.

VedelSBidrag – Vedel Simonsen, Bidrag til Odense Byes ældre Historie I-III, Odense 1843-44.

ÆA – De ældste danske Archivregistraturer. Udgivet Efter Originaler i Geheimearchivet I-V. Ved T. A. Becker m.fl., København 1854-1910.